

*Gediminas Vitkus**

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Rusijos–JAV–ES „trikampis“ ir mažesnės valstybės 2003–2004 metais

Šio tyrimo tikslas – įvertinti, kaip plėtojosi ir keitėsi Rusijos ir Vakarų didžiųjų galios centrų – Jungtinių Amerikos Valstijų ir Europos Sąjungos – santykiai pastaraisiais 2003–2004 metais. Savaimė suprantama, kad vienareikšmį šių dinamiškai besiplėtojančių reiškinių vertinimą suformuluoti būtų gana sunku ir rizikinga. Tačiau vis dėlto buvo siekiama užčiuopti ir išryškinti svarbiausias raidos tendencijas. Tai buvo daroma ieškant atsakymo į konkretesnius klausimus: kokia buvo Rusijos užsienio politikos strateginė orientacija, kaip ji sąveikavo su JAV ir Europos Sąjungos tikslais ir siekais ir, galiausiai – kuria linkme – suartėjimo ar susvetimėjimo – keitėsi Vidurio ir Rytų Europos šalims svarbiausių pasaulio politinės galios centrų dialogas. Šie uždaviniai lėmė ir trinarę viso darbo struktūrą.

Pirmojoje dalyje aptariama pastarųjų metų Rusijos užsienio politikos strategijos kaita. Čia parodoma, kad Rusija, blaiviau įvertinusi savo galimybes, atsisakė anksčiau jai būdingo blaškymosi ir susikoncentravo, bandydama įtraukti NVS valstybes, pirmiausia Ukrainą, į savo politinę orbitą. Antrojoje ir trečiojoje straipsnio dalyse atitinkamai analizuojamos pastarųjų metų Rusijos santykių su JAV ir su Europos Sąjunga peripetijos ir ypatumai. Šių santykių raidoje, nepaisant kai kurių svyravimų, vis labiau stiprėjo susvetimėjimo ir atšalimo požymiai, kuriuos iš dalies maskavo Europos Sąjungos didžiųjų valstybių, visų pirma Vokietijos, valdžios nuostata išlaikyti gerus santykius su Rusija bet kuria kaina. Galiausiai straipsnio pabaigoje pateikiama Rusijos santykių su Vakarais kulminacinio įvykio – Ukrainos „oranžinės revoliucijos“ – trumpa apžvalga, į kurią įsipina ir platesnis nagrinėjamo laikotarpio apibendrinimas. Šio apibendrinimo esmė – parodyti, kad per pastaruosius metus Rusijos ir Vakarų santykiuose vis plėtėjo vadinamoji „vertybinė praraja“. Tai leidžia manyti, kad ateityje, nepaisant šių santykių pragmatizmo, įtampa tarp Vakarų ir Rusijos turėtų didėti. Situaciją nebent galėtų pakeisti dabar atrodančios mažai tikėtinos demokratinės permainos pačioje Rusijoje.

Įvadas

Mažesnės Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalys, įskaitant ir Baltijos valstybes, vaidino pakankamai svarbų vaidmenį pasaulio politikoje tuomet, kai visoje tarptautinėje sistemoje vyko esminės permainos, susijusios su svarbiausiųjų valstybių galios santykių pasikeitimu. Tikrai tenka pripažinti, kad tas vaidmuo dažniau buvo ne aktyvus, bet pasyvus. VRE šalys dažniau tapdavo ne įvairių susitarimų ir sandėrių dalyvėmis, bet įtakos ir mainų objektais. Tuo tarpu lemiamas veiksnys šiame regione visada buvo Rusija ir jos aktualios galios santykis su kitomis šiame regione interesų turinčiomis pasaulio galybėmis.

* *Prof. dr. Gediminas Vitkus* – Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros vedėjas, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas. Adresas: Šilo g. 5A, 10322 Vilnius, tel. 8-5-2103569, el. paštas: gediminas.vitkus@tspmi.vu.lt

Šaltojo karo pabaiga, Sovietų Sąjungos suirimas ir Rusijos susilpnėjimas leido Vidurio ir Rytų Europai įgyvendinti svarbias permainas. Jos šį Rusijos svarbos „atoslūgi“ sėkmingai išnaudojo, suspėjo ne tik atlikti reikšmingas ekonomines reformas, bet ir tapo demokratinio Vakarų pasaulio svarbiausiųjų organizacijų – NATO ir Europos Sąjungos – narėmis. Taip į Vidurio ir Rytų Europos valstybių saugumo regiono reikalus buvo labiau įtraukta daugiau galybių, kurios šiandien gali veiksmingiau palaikyti Rusijos veiksnio pusiausvyrą.

Tačiau gyvenimas nestovi vietoje, todėl ne tik VRE šalys stojasi ant kojų, bet ir jų nuolatinė problema – Rusija taip pat atsigauna. Štai besibaigiant Vladimiro Putino pirmajai kadencijai Rusija jau galėjo pasigirti ne tik savo amžinomis ambicijomis, bet ir atsigaunančia ekonomika. 2000–2003 metais Rusijos BVP išaugo 20 proc., fizinė eksporto prekių apimtis – 25 proc. Eksportuojamos naftos, naftos produktų ir dujų kiekis padidėjo 18 proc., ir viską susumavus Rusija tapo didžiausia energetinių išteklių eksportuotoja pasaulyje¹. Panašu, kad ši tendencija nesikeis ir artimiausioje ateityje. Naftos ir dujų kainos per pastaruosius metus be perstojo didėjo ir, matyt, toliau augs tiek dėl neramių politinių procesų Artimuosiuose Rytuose, tiek dėl augančios paklausos.

Be bendro ekonominio augimo, pradėjo didėti ir Rusijos tiesioginės investicijos užsienyje, visų pirma kaimyninių šalių energetikos sektoriuje. Rusijos bendrovės, išnaudodamos tą privalumą, kad jų žinioje yra pagrindiniai energetiniai išteklių bei dar sovietmečiu sukurta jų transportavimo ir elektros energijos tiekimo sistema, o prekybinė konjunkūra suteikia atliekamų lėšų, aktyviai dalyvauja Vidurio Europos ir NVS šalių energetikos įmonių privatizacijos procesuose ir tampa svaria ekonomine jėga gretimose šalyse. 2002–2003 metais du Rusijos gigantai – dujų koncernas „Gazprom“ ir elektros energijos tiekimo susivienijimas RAO-JES – smarkiai padidino savo dalį NVS ir VRE šalių rinkose. Tačiau tos privatizacijos procesuose dalyvaujančios įmonės nėra vien tik verslo bendrovės. Jų veiklai didelę įtaką turi Rusijos valdžia, kuriai priklauso 52 proc. pagrindinės elektros tiekimo monopolininkės RAO-JES ir 38 proc. „Gazprom“ akcijų². Panaši padėtis ir labiau privatizuotame naftos tiekimo sektoriuje. Rusijos valdžia laiko privačias įmones „už trumpo pavardėlio“, nes kontroliuoja naftos tiekimo sistemą, o „nepaklusniems“ įmonių vadovams nesibodi taikyti ir sankcionuotos prievartos priemonių („Jukos“ atvejais).

Pasak britų savaitraščio „Economist“, kad Rusija savo investicijomis vis labiau kontroliuoja gyvybiškai svarbų ekonomikos sektorių, nebūtų nieko blogo, jeigu tai būtų vien tiktai komercinis projektas. Tačiau Rusijos atveju jis tampa ir politinės įtakos, o jeigu reikia, tai ir politinio spaudimo įrankiu³. Taigi šiame besikeičiančiame ir nestabiliame kontekste ne tik kad savo reikšmės nepraranda, bet dargi įgyja didesnę kitų didžiųjų pasaulio politikos galios centrų „dalyvavimas“ VRE regione ir ypač jų santykių su Rusija pobūdį. Kaip tik dėl to šie santykiai ir tapo pagrindiniu šios studijos objektu.

¹ Žr.: Путин В., „Послание Федеральному Собранию Российской Федерации, 16 мая 2003 года, Москва“, Президент России. Официальный сайт, <http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2003/05/44623.shtml>, 2005 02 03.

² Žr.: Jé M., „Moscou renoueses liens “energetiques” avec l’ex-URSS”, *Le Monde*, 2 décembre, 2003, p. 2.

³ „Ivan at the pipe“, *The Economist*, December 9, 2004. Taip pat žr.: Smith K., „Russian Energy Politics in the Baltics, Poland and Ukraine. A New Stealth Imperialism?“, *CSIS Report*, Washington D.C., December 2004.

Šio tyrimo tikslas – įvertinti, kaip plėtojosi ir keitėsi Rusijos ir Vakarų didžiųjų galios centrų santykiai pastaraisiais 2003–2004 metais. Savaimė suprantama, kad vienareikšmių šių dinamiškai besiplėtojančių procesų vertinimą suformuluoti sunku. Tačiau čia buvo siekiama užčiuopti ir išryškinti svarbiausias raidos tendencijas. Tai buvo daroma ieškant atsakymo į konkretesnius klausimus: kokia buvo Rusijos užsienio politikos strateginė orientacija, kaip ji sąveikavo su JAV ir Europos Sąjungos tikslais ir siekiais ir, galiausiai – kuria linkme – suartėjimo ar susvetimėjimo – keitėsi VRE šalims svarbiausių pasaulinės galios centrų dialogas. Šie išsikelti uždaviniai lėmė ir trinarę viso darbo struktūrą. Pirmojoje dalyje aptariama pastarųjų metų Rusijos užsienio politikos strategija, antrojoje ir trečiojoje straipsnio dalyse atitinkamai analizuojamos pastarųjų metų Rusijos santykių su JAV ir Europos Sąjunga peripetijos ir ypatumai. Galiausiai studijos pabaigoje pateikiama Rusijos santykių su Vakarais kulminacinio įvykio – Ukrainos revoliucijos – trumpa apžvalga, į kurią įsipina ir platesnis nagrinėjamo laikotarpio apibendrinimas.

1. Putino projektas

Paskutinį kartą 2004 metais Rusijos prezidentas Putinas savo laimėjimus ir problemas turėjo progos apžvelgti ir įvertinti gruodžio 23 d. Kremliuje vykusioje grandiozinėje spaudos konferencijoje. Joje dalyvavo 690 Rusijos ir užsienio žurnalistų, kurie uždavė 51 klausimą, o pati konferencija truko net tris valandas. Kai kuriems stebėtojams pasirodė, kad konferencijoje buvo daugiau dėmesio skirta formai, t. y. galingo, bet labai nuoširdaus prezidento įvaizdžio palaikymui, negu problemų turiniui⁴. Tačiau, nepaisant iš tikrųjų tokio žanro renginiams būdingo paviršutiniškumo, stebėtojai užfiksavo ir tai, kad ypač emociškai ir agresyviai Putinas kalbėjo užsienio politikos klausimais. Vienas iš pagrindinių užsienio politikos aptarimo leitmotyvų buvo Vakarų kritika dėl jų politikos buvusios SSRS erdvėje. Putinas piktinosi, kad Vakarai taiko, jo žodžiais, „dvigubus standartus“ vertindami rinkimų rezultatus įvairiose šalyse. Jis sakė, kad galima kritikuoti Afganistane, Kosove ir netgi Amerikoje vykusius rinkimus. Rinkimai okupuotame Irake, kuriame vyksta karo veiksmai, iš viso yra sunkiai suprantamas dalykas. Tačiau, pasak Putino, rinkimams vykstant posovietinėje šalyje, jau atsirado ištisa „permanentinių revoliucijų sistema“, kada jie baigiasi „rožine ar žydra, ar dar kokia nors revoliucija“⁵.

Putino pasipiktinimą galima suprasti. Tai, kas vyko per pastaruosius dvejus metus posovietinėje erdvėje, ypač Gruzijoje ir Ukrainoje, toli gražu neatitiko Rusijos planų ir intencijų. 2003–2004 metų įvykiai gerokai pakeitė šiaip jau labai gerą Putino antrosios kadencijos pradžios užsienio politikos laimėjimų ir nesėkmių balansą pastarųjų naudai. Tai gerokai skiriasi nuo to, kokios nuotaikos vyravo Kremliuje dar prieš pusantrų metų, kai dar tik buvo rengiamasi Rusijos parlamento ir prezidento rinkimams.

⁴ Falkowski M., „Konferencja prasowa prezydenta Putina: mniej treści, więcej formy“, *Komentarze OSW*, 30 grudnia 2004, <http://www.osw.waw.pl/pub/koment/2004/12/041230.htm>, 2005 03 23.

⁵ „Пресс-конференция Владимира Путина“, 23 декабря 2004 года, Москва, Кремль, *Президент России. Официальный сайт*, http://www.president.kremlin.ru/appears/2004/12/23/1414_type63380type82634_81691.shtml, 2005 03 08.

Putinas 2003 metų gegužės 16 dienos metiniame pranešime Valstybės Dūmai nupiešė įspūdingą atsigaunančios Rusijos galybės perspektyvą. Jis akcentavo, kad Rusija jau išgyveno sudėtingiausią transformacijos laikotarpį, kai buvo iškilusi valstybės subyrėjimo grėsmė, ir kad dabar ji jau vėl užima teisėtai jai priklausančią vietą tarp galingiausių ir labiausiai gerbiamų pasaulio valstybių. Tarp laimėjimų, kurie leidžia tai tvirtinti, Putinas įvardijo tai, kad Rusija yra pripažįstama kaip labai svarbi pasaulinės antiteroristinės koalicijos dalyvė, kad 2002 m. birželį ji buvo oficialiai pakviesta tapti aštuntąja „didžiųjų klubo“ G-7 nare, kad Rusijos ekonomika atsigauna, o Rusijos verslo įmonės sėkmingai plečia savo veiklą už Rusijos ribų. Tiesa, ir pats Putinas savo pranešime pripažino, kad ekonominio Rusijos augimo priežastis – beprecedentis užsienio prekybos sąlygų pagerėjimas⁶, tačiau, nepaisant to, sakė jis, Rusija ir toliau privalo tęsti šių laimėjimų įtvirtinimą. Tam reikia per dešimtmetį padvigubinti Rusijos BVP, toliau plėtoti strateginę partnerystę su Europos Sąjunga ir, stojant į Pasaulio prekybos organizaciją, galiausiai tapti pasaulio ekonomikos dalimi. Tačiau įdomiausias ir tuo pat metu grėsmingiausias dalykas, kuris nuskambėjo tuometinėje Putino kalboje, buvo pareiškimas: „<...> ir noriu atvirai jums pasakyti, kad NVS erdvę mes laikome mūsų strateginių interesų sfera“⁷.

Tai buvo gana reikšmingas ir naujas posūkis, turint omenyje, kad iki tol posovietinė Rusijos užsienio politika kaip tik ir pasižymėjo tuo, kad jai trūko aiškaus strateginio apsisprendimo dėl pagrindinių prioritetų. Visą praėjusį dešimtmetį Rusija savo santykiuose su Vakarais vienokiomis arba kitokiomis geopolitinėmis kombinacijomis siekė užsitikrinti lygiaverčio ir svarbaus partnerio statusą. Rusija bandė kištis į Balkanų, į Artimųjų Rytų reikalus, vienu metu propagavo daugiapolio pasaulio idėją, bandė flirtuoti su vadinamosiomis „blogio ašies“ valstybėmis – Šiaurės Korėja, Libija, Kuba, Iranu, Iraku – ir tarpininkauti jų ir Vakarų santykiuose. Tačiau galiausiai į valdžią atėjęs Putinas apsisprendė, kad Rusijos, kaip didžiosios valstybės, statusas bus geriau užtikrintas, nebandant vienokia ar kitokia forma palaikyti kitų galingų valstybių galios pusiausvyros, bet palapsniui iš Sovietų Sąjungos nuolaužų stengiantis vėl sulipdyti Rusijos vadovaujamą naują galios centrą, kuris po to savo ruožtu padėtų Maskvai maksimizuoti savo galią. Koks tas galios centras turėjo būti, galima tikrai spėlioti. Tačiau bet kuriuo atveju Putino ir jo bendražygių galvose jis tikrai turėjo turėti kažką daugiau negu amorfiška tuometinė Nepriklausomų valstybių sandrauga (NVS).

Kaip parodė 2003–2004 metų įvykiai, iš esmės tai buvo dvilypis projektas. Viena vertus, Rusija siekė, kad gretimos kaimyninės NVS valstybės būtų lojalios Rusijai ir nepasiduotų Vakarų, t. y. arba JAV, arba Europos Sąjungos, įtakai. Kita vertus, šios šalys turėjo tapti Rusijos atsigaunančios ekonomikos kapitalo ekspansijos zona. Pasak Maskvos Carnegie centro eksperto Dmitrijaus Trenino, tai galėjo būti savotiška „rusiškojo“ Monroe doktrinos varianto (jį dar 1992 metais siūlė tuometinis Rusijos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komiteto pirmininkas Jevgenijus Ambarcumovas, o dabar jį daugiausia remia jėgos struktūrų atstovai) ir 2003 metais Anatolijaus Čiubaiso iškelto „liberaliosios imperijos“ projekto, atitinkančio stambiojo kapitalo interesus, kombinacija“⁸.

⁶ Žr.: Путин В., (1 išnaša).

⁷ Žr.: Путин В., (1 išnaša).

⁸ Тренин Д., „Идентичность и интеграция: Россия и Запад в XXI веке“, *Pro et Contra*, 2004, т. 8, № 3, с. 11, <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/procontra/Vol8n3-01.pdf>, 2005 03 23.

Taigi, labai norint, praktiškai už visų politinių procesų, vykusių 2003–2004 metais NVS erdvėje, galima nesunkiai išvelgti varžybas dėl energetinių išteklių ir jų transportavimo priemonių kontrolės. Rusijos politika vadinamajame „artimajame užsienyje“ tam ir buvo skirta, kad toliau išlaikytų ir dar labiau įtvirtintų palyginti patogią padėtį. Pagrindinis politinis ekonominis klausimas buvo toks – ar Vakarai įstengs sukurti alternatyvią Rusijai energetinių išteklių tiekimo iš Vidurinės Azijos ir Kaspijos jūros baseino sistemą, ar ne. Kad galima būtų parodyti, dėl ko vyksta varžybos, pateiksime tikrai du pavyzdžius.

Visų pirma, nepaisant atsigavusios ekonomikos ir socialinio stabilumo, Rusija ir toliau lieka labai priklausoma nuo naftos ir dujų kainų. Nafta ir dujos sudaro beveik ketvirtį Rusijos BVP arba beveik pusę eksporto pajamų ir trečdalį valstybės pajamų, gaunamų iš mokesčių, todėl, pasak „Financial Times“, naftos kainos padidėjimas pasaulinėje rinkoje tik 1 doleriu Rusijai atsilieptų 1,5 mlrd. dolerių pajamų biudžetui, o smukimas atitinkamai reikštų priešingą efektą⁹. Todėl bet kokių alternatyvių tiekimo šaltinių atsiradimas yra tikrai labai nepageidautinas, kas, žinoma, visiškai prieštarauja pigesnių energetinių išteklių trokštančių Vakarų interesams.

Kitas pavyzdys, kuris iliustruoja, kokių privalumų turi Rusija dėl iš Sovietų Sąjungos paveldėtos išteklių transportavimo vamzdynais sistemos. Turtinga dujų Vidurinės Azijos valstybė Turkmėnija neturi kaip kitaip parduoti savo išteklių pasaulio rinkoje, kaip tik per Rusiją. Bet „Gazprom“ perka Turkmėnijos dujas po 44 dolerius už 1000 m³. Ir tik pusę sumos Rusija sumoka doleriais, likusią dalį turi galimybę padengti Rusijoje pagamintomis prekėmis. Bet po to „Gazprom“ tas pačias dujas perparduoda, pavyzdžiui, Turkijai jau po 150 dolerių už 1000 m³¹⁰.

Tačiau, žinoma, būtų pernelyg primityvu aiškinti politinių procesų įvairovę, apsiribojant vien tikrai energetika (nafta, dujomis ir vamzdynais). Prie to būtinai reikia pridurti ir apskritai valdžios troškulį bei istoriškai Rusijai būdingas imperines didžiavalstybines tradicijas, kurios kartais gali būti ne silpnės, o netgi ir stipresnės vykdomos politikos motyvas. Štai visi šie persipynę racionalūs ir iracionalūs motyvai ir pasireiškė 2003–2004 metų Rusijos užsienio politikoje NVS šalių atžvilgiu.

Ryšiausias tokios ant racionalumo ir iracionalumo ribos balansuojančios politikos, kur interesai glaudžiai persipina su ideologija, pavyzdys – Putino Ukrainos politika. Ukraina – tai dujų transportavimo Vokietijai konsorciumo reikalai, naftotiekio Odesa–Brodai panaudojimo dilema, Rusijos kapitalo investicijų perspektyvos ir t. t. Ir tuo pat metu Ukraina – tai tarsi Rusijos likimas. Nežinia, ar pats Putinas yra skaitęs Zbigniewo Brzezinskio „The Grand Chessboard“, kur Vilniaus universiteto garbės daktaras rašė, kad tik su Ukraina Rusija galės būti imperija, o be Ukrainos ji niekada tokia nebus¹¹. Tačiau, kad ir kaip ten būtų, 2003–2004 metais Putinas daugiausia jėgų ir energijos atidavė būtent tam, kad galėtų „susigrąžinti“ Ukrainą į savo politinę orbitą ir įtikinti arba priversti ją sudaryti platesnį politinį ir ekonominį susitarimą, t. y. įkurti vadinamąją Bendrąją ekonominę erdvę, į kurią dar įeitų ir Baltarusija bei Kazachstanas.

Tačiau visais šiais klausimais Ukrainos valdžia nebuvo linkusi lengvai užleisti savo pozicijų. Dujų tiekimo konsorciumo problemos esmė buvo nuosavybės ir pelno pasidaliji-

⁹ Hill F., „A land too cold for a free market in energy“, *Financial Times*, 17 October 2003, p. 21.

¹⁰ Žr.: Jé M., (2 išnaša).

¹¹ Brzezinsky Z., *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, New York: BasicBooks, 1997, p. 113.

mo klausimas. Ukraina buvo nepatenkinta, kad Rusija pretenduoja perimti savo nuosavybės dalį dujotiekį. Naftotiekis „Odesa–Brodai“, kurį ukrainiečiai pastatė 2000–2001 metais ir planavo jį pratęsti iki Gdanskio, buvo dar didesnis galvos skausmas Rusijai. Jeigu jis būtų panaudotas laivais atvežtai Kaspijos naftai transportuoti, tai, tapdamas alternatyviu naftos tiekimo šaltiniu Europai, neišvengiamai sugriautų Rusijos monopolį. Tad Rusijos valdžios inspiruojamos Rusijos naftos bendrovės pradėjo teikti gundančius pasiūlymus ukrainiečiams pradėti eksploatuoti naftotiekį kita kryptimi ir pumpuoti Rusijos naftą iš Brodų į Odesą, kad paskui galėtų ją gabenti laivais į Pietų Europą¹².

Pagaliau Maskvos siūlomas Bendrosios ekonominės erdvės projektas, kuris turėjo tapti keturių NVS valstybių muitų sąjunga, Ukrainoje buvo vertinamas ne kitaip, kaip dar vienas bandymas įgyvendinti Rusijos imperines ambicijas. Ukrainos valdžia turėjo pagrindą teigti, kad tai suvaržys jos galimybes savarankiškai bendrauti su Europos Sąjunga bei Pasaulio prekybos organizacija, o Rusijos pusės bandymai tai paneigti neatrodė įtikinami. Maskvai sunkiai sekėsi maskuoti imperinę visų šių sumanymų esmę, nes iš esmės jie tokie ir buvo. Maskva troško ne ko kito, o būtent pati tapti Europos Sąjungos ir Pasaulio prekybos organizacijos vartais į posovietinę erdvę, Ukraina tam natūraliai instinktyviai priešinosi.

Tačiau Rusija šį kartą buvo labai atkali, o ir momentas buvo labai palankus. Prezidento Leonido Kučmos valdoma Ukraina buvo praradusi Vakarų palankumą. JAV nenorėjo bendradarbiauti su, jos požiūriu, korumpuota ir slapta prekiaujančia ginklais valdžia. Be to, JAV apskritai tuomet labiau rūpėjo terorizmo ir Irako reikalai. Europos Sąjunga vėlgi buvo užsiėmusi savo vidaus reformomis ir pasirengimui didžiajai plėtrai į Rytus, tad beveik neskyrė jokio dėmesio Ukrainai. Tuo tarpu Rusijos prezidentas Ukrainos atžvilgiu panaudojo visą spektrą diplomatinio ir netgi karinio spaudimo priemonių, kad galiausiai pasiektų savo užsibrėžtus tikslus. Be tiesioginių Kučmos įtikinėjimų bei pažadų remti 2004 metų pabaigoje Ukrainos prezidento rinkimuose valdžios kandidatą bei ekonominių nuolaidų, Putinas 2003 metų vasarą netgi sankcionavo teritorinio konflikto dėl Tuzlos salos Kerčės sąsiauryje eskalavimą ir jo sprendimą, susiedamas su Bendrosios ekonominės erdvės projekto įgyvendinimu.

Galiamiausiai atrodo, kad Ukraina neatlaikė Rusijos spaudimo, ir 2003 metų rugsėjo 19 d. Jaltoje buvo pasirašyta keturių valstybių Bendrosios ekonominės erdvės koncepcija¹³, kuri po to skubiai buvo ratifikuota, kad ją būtų galima įgyvendinti jau konkrečių teisės aktų lygmeniu. Ir visa tai vyko Vakarams gana abejingai stebint ir praktiškai nesikišant, nepaisant Vakarų spaudoje skelbiamų žinomų ekspertų neigiamų komentarų ir raginimų nepalikti Ukrainos vienos su Rusija. Antai, pasak Vašingtono Strateginių ir politinių tyrimų instituto eksperto Vladimiro Sokoro, „tai buvo ne kas kita, kaip tiktai bandymas sukurti uždara rinką nekonkurencingai pasaulinėje rinkoje produkcijai, o konkrečiai – pasiekti, kad Ukrainos ekonomika vėl vienpusiškai būtų orientuota į Rusiją“¹⁴. O Robertas McFarlanas, buvęs JAV prezidento Ro-

¹² Žr.: Sokor V., „Teamwork and a Good Save in the Pipeline Game“, *Wall Street Journal Europe*, 17 October, 2003, p. A9.

¹³ „Концепция формирования Единого экономического пространства, 19 сентября 2003 г.“, *Президент России, Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/docs/2003/09/52480.shtml>, 2005 02 28.

¹⁴ Sokor V., „Standing Up to Putin’s Imperial Ambitions“, *Wall Street Journal Europe*, 19 September, 2003, p. A9.

naldo Reagano patarėjas nacionalinio saugumo klausimais, teigė, kad Ukraina nusipelno didesnės paramos ir kad Vašingtonas elgiasi nenuosekliai¹⁵.

Kitu pagrindiniu Rusijos politikos 2003–2004 metais posovietinėje erdvėje taikiniu tapo Kaukazas ir visų pirma Gruzija. Formaliai žvelgiant, pagrindinis Rusijos ir Gruzijos nesutarimų šaltinis buvo vadinamoji Pankisio tarpeklio problema, kur, pasak Rusijos valdžios, sau prieglobstį randa čečėnų kovotojai. Rusija netgi grasino įsiveržti į tarpeklį, jeigu ten tvarkos nesugebės padaryti Gruzija. Tačiau daugelio stebėtojų nuomone, tikroji Rusijos ir Gruzijos konflikto priežastis vėl buvo nafta, o kaip tik per Gruzijos teritoriją tiesiamas naftotiekis „Baku–Tbilisis–Ceyhanas“, kuris leis pumpuoti į pasaulio rinką Kaspijos ir galbūt ateityje Kazachstano naftą apeinant Rusiją bei įgyjant dar vieną alternatyvą neramiems Persijos įlankos tiekėjams, dėl kurių nuolat kyla naftos kainos. Todėl šį projektą labai rėmė ir laikė strateginiu tiek Jungtinės Amerikos Valstijos, tiek Europos Sąjunga. Savo ruožtu Rusija, prisidengdama įvairiais pretekstais, bandė destabilizuoti padėtį Gruzijoje ir trukdyti naftotiekio statybai. Kur jau kur, bet Kaukaze surasti pretekstų išikišti labai lengva. Todėl Rusijos interesams pasitarnavo ir separatistų rėmimas Abchazijoje ir Pietų Osetijoje, ir vadinamoji „Pankisio problema“. Taip pat, siekdama daryti spaudimą, 2002 metais Rusija nutraukė ir taip jau užsitęsusias derybas dėl savo karinių bazių likvidavimo, nors pagal Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos (ESBO) Stambulo susitarimą privalėjo jas užbaigti iki 2000 metų pabaigos¹⁶.

Tiesa, kaip tik dėl Pankisio problemos Gruzijos valdžiai pavyko sulaukti JAV paramos. 2002 metų pavasarį JAV ir Gruzija susitarė, jog pirmoji atsiųs savo karinių instruktorių į Gruziją, kad padėtų jai geriau pasirengti kontroliuoti Pankisio tarpeklį, per kurį, kaip įtariama, buvo palaikomi ryšiai tarp čečėnų sukilėlių ir *al-Qaeda* teroristų. Tačiau, akivaizdu, kad tai buvo ženklas Rusijai, jog jai nepavyks iki tokio laipsnio destabilizuoti padėties Gruzijoje, kad būtų nutraukta naftotiekio statyba¹⁷.

Tačiau Rusija nė nemanė nusileisti, ir atrodo, kad 2003 metų vasarą jai pavyko „įvairinti į kampa“ tuometę Gruzijos vadovybę. Dėl nenuoseklios Gruzijos prezidento Eduardo Ševarnadzės laikysenos 2003 metų vasarą praktiškai visas Gruzijos energetikos sektorius atsidūrė Rusijos bendrovių žinioje. Amerikiečių bendrovė „AES Telasi“, valdžiusi Gruzijos elektros skirstomuosius tinklus, pardavė kontrolinį akcijų paketą Rusijos gigantui „RAO-JES“ (panašus į „Williams“ dramą Lietuvoje scenarijus). Netrukus Gruzijos vyriausybė pasirašė 25 metų monopolinio dujų tiekimo sutartį su Rusijos monopolinku „Gazprom“, tuo sukeldama dar didesnę opozicijos pasipiktinimą. Įtampa Gruzijoje augo dar ir dėl to, kad 2003 metų rudenį turėjo vykti parlamento rinkimai ir galų gale paaiškėti, į kurią pusę toliau krypts Gruzijos politika. Tačiau atrodo, kad, skirtingai negu Ukrainoje, Rusija neturėjo aiškaus plano, kokias politines jėgas reikėtų remti Gruzijoje. Panašu į tai, kad jai naudingesnis būtų buvęs Ševarnadzė. Nors pastarasis ir buvo sunkiai

¹⁵ McFarlane R., „Ways to Prevent the Seduction in Kiev“, *The Wall Street Journal Europe*, 10 October, 2003, p. A 9.

¹⁶ OSCE, „Joint Statement of the Russian Federation and Georgia, Istanbul, 17 November 1999“ in *OSCE Istanbul Document 1999*, p. 252, <http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/summits/istan99e.pdf>, 2005 02 28.

¹⁷ Žr. plačiau: Scott P. D., „Pipeline politics: Oil behind plan for U.S. troops in Georgia“, *The Final Call Online Edition*, 03 19 2002, <http://www.finalcall.com/perspectives/pipeline03-19-2002.htm>, 2005 02 28.

sukalbamas partneris, bet jį vis dėlto buvo galima priversti paklusti. Tuo tarpu opozicija buvo nusiteikusi aiškiai provakarietiškai, ir atrodė, kad turi didesnę piliečių palaikymą negu veikianti valdžia.

Nors 2003 metais Rusija daugiausia dėmesio skyrė strategiškai svarbioms Ukrainai ir Gruzijai, tačiau išskirtinio dėmesio tuo laikotarpiu susilaukė ir niekaip sovietmečio paveldo nepajėgianti likviduoti dar viena NVS valstybė – Moldova. Šiandien Moldova yra pati neturtingiausia Europos šalis, kurią, Pasaulio banko duomenimis, pagal BVP kiekį, tenkančią vienam gyventojui, tris kartus pranoksta netgi Albanija. O kaip šios nesėkmės priežastis dažniausiai nurodomas separatistinis konfliktas, trukdantis normaliai šalies raidai.

ESBO jau visą dešimtmetį stengėsi šį konfliktą kaip nors sureguliuoti, tačiau nesėkmingai. Savo ruožtu ir Rusija visada buvo į konfliktą įsitraukusi nuo pat 1992 metų pabaigų. Tačiau 1999 metais ESBO viršūnių susitikimo Stambule baigiamajame dokumente nurodoma, kad Rusija įsipareigoja iki 2002 metų pabaigos išvesti iš Moldovos savo pajėgas ir likviduoti karinės amunicijos sandėlius¹⁸. Galiausiai šis terminas buvo pratęstas iki 2003 metų pabaigos. Natūralu, kad iki to laiko turėjo būti kaip nors sureguliuotas konfliktas. Prie konflikto sureguliuavimo parodė norą prisidėti ir ES, kuri turėjo galimybių veikti gerokai efektyviau negu ESBO, nes disponavo didesnėmis lėšomis ir netgi galėjo pasiūlyti savo taikdarių pajėgas, kurios pakeistų išvedamą Rusijos kariuomenę. Galiausiai tai galėjo tapti ir pirma bendrai vykdoma Rusijos ir ES taikdariška operacija¹⁹.

Tačiau ESBO ir ES nuostabai, Rusija 2003 metų lapkričio 17 dieną netikėtai ėmėsi vienašališkos iniciatyvos. Prezidento Putino administracijos vadovo pavaduotojas Dmitrijus Kozakas šalims pateikė memorandumo dėl kompetencijų padalijimo tarp Kišiniovo ir Tiraspolio projektą. Pagal tą projektą būtų sukurta Moldovos Federacinė Respublika. Tai būtų asimetriška federacija, susidedanti iš juridškai lygiateisių narių – Moldovos, Gagaūzijos ir Transnistrijos, o rusų kalba šalia rumunų taptų antrąja valstybine kalba. 2004 metais turėtų vykti referendumas dėl konstitucijos, o 2005 metais visuotiniai rinkimai. 2500 Rusijos taikdarių turėjo likti neapibrėžtam laikotarpiui kaip sutarties garantas. Federacija būtų demilitarizuota, ir Moldova savo kariuomenės iš viso neturėtų²⁰. Iš esmės tai būtų reiškė, kad Moldova virsta konfederacija, o jos stabilumo garantu vienašališkai tampa Rusija, taip užsitikrinanti galimybę likti šiame regione neribotam laikui. 2003 metų lapkričio 24 dieną buvo numatytas Putino vizitas Kišiniove, kurio metu turėjo būti iškilmingai pasirašytas šis memorandumas. Šis įvykis turėjo tapti dar viena Rusijos diplomatijos pergale reintegruojant buvusias sovietines respublikas.

Taigi 2003 metų rudenį Rusijos užsienio politika artimajame užsienyje vis akivaizdžiau pradėjo įgauti „imperijos“ reanimacijos požymių. Ir tai nebuvo atsitiktinumas. Išorinis imperializmas santykiuose su kaimynais atspindėjo vis stiprėjančią

¹⁸ OSCE, „Istanbul Summit Declaration“ in *OSCE Istanbul Document 1999*, p. 50, <http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/summits/istan99e.pdf>, 2005 03 23.

¹⁹ Žr. plačiau: Lynch D., „Russia’s Strategic Partnership with Europe“, *The Washington Quarterly*, Spring 2004, p. 114–117.

²⁰ Бовт Г., Виноградов М., Ратиани Н., „2500“ лишних Иванов“. Молдавия сорвала план мирного урегулирования и визит Путина“, *Известия*, 25 ноября 2003 г. <http://www.izvestia.ru/politic/article41479>, 2005 03 17.

autoritarizmą šalies viduje. Drauge su siekiu stipriau prie savęs „pririšti“ kaimynines valstybes Rusijos valdžia tuo pat metu vis labiau pradėjo varžyti demokratines laisves valstybės viduje bei persekioti įtakingus, bet nelojalius Kremlui verslo magnatus. Iš dalies tai lėmė 2003 metų pabaigoje parlamento ir 2004 pavasarį prezidento numatyti rinkimai. Bet, kaip parodė tolesni įvykiai, reikalo esmė buvo ne rinkimai, bet apskritai akivaizdžiai stiprėjanti tendencija centralizuoti Rusijos valdymą. Pasak „Freedom House“ analitiko Adriano Karatnyckio, Putino atsivesti į valdžią vadinamieji „militokratai“, t.y. buvę kariškiai ir saugumiečiai²¹, norėjo ne tik maksimaliai išnaudoti turimas valdžios pozicijas, kad pergalė rinkimuose būtų garantuota, bet ir užsitikrinti, kad procesų kontrolė iš jų rankų neištrūks ir ateityje.

Nors rinkimai į Valstybės Dūmą turėjo vykti tiktai gruodžio mėnesį, jau 2003 metų birželį valdžia uždarė paskutinį nepriklausomą nacionalinį televizijos kanalą, o po to liepos mėnesį prasidėjo naftos bendrovės „Jukos“ apgula. Buvo suimtas ir apkaltintas sukčiavimu pagrindinis šios bendrovės vadovo Michailo Chodorkovskio partneris Platonas Lebedevas. Prasidėjo kitų su „Jukos“ susijusių žmonių persekiojimas, imta trukdyti jos veiklai. Oficialiai valdžia teigė, kad „Jukos“ pažeidinėja įstatymus ir sukčiauja, tačiau tikroji priežastis akivaizdžiai buvo kita. Tai „Jukos“ vadovo ir stambiausio akcininko Chodorkovskio pareiškimai, kad jis rengiasi finansuoti opozicinių partijų rinkimų kampaniją.

Tiesa, pasaulio spauda vis aktyviau kritikavo Putiną ir ragino Vašingtoną ir Europos lyderius pasinaudoti savo įtakos svertais Kremluje, kad evoliucija link autoritarizmo Rusijoje būtų sustabdyta. Tačiau tai neturėjo jokių pasekmių, nes Putinas buvo užmezgęs gerus asmeninius santykius su visų svarbiausių Vakarų valstybių lyderiais ir taip galėjo tikėtis išvengti oficialios kritikos, kuri tiems asmeniniams santykiams būtų kenkusi. 2003 metų rudenį Putinas, grįžęs po vizito JAV, matyt, nusprendė, kad yra visai parankus metas smogti dar vieną smūgį savo pagrindiniam politiniam oponentui – „Jukos“ vadovui Chodorkovskiui. Spalio 25 dieną Chodorkovskis buvo demonstratyviai triukšmingai suimtas ir paklusnaus valdžiai Maskvos teismo sprendimu uždarytas areštinėje. Dar 2005 metų pradžioje jis nebuvo iš jos paleistas. Kai teismas atsisakė vėliau Chodorkovskį paleisti iki teismo už užstatą, uždraudė žurnalistams ir reporteriams dalyvauti teismo posėdžiuose ir netgi neįleido į šalį amerikiečių advokatų, Rusijos politinėje erdvėje atmosfera darėsi vis slogesnė. Pasaulio spauda piktinosi ir kaltino Putiną, negerbiantį net savo šalies įstatymų, bet oficialieji Vakarai vis dar nesiryžo reikšti kokių nors kritinių pastabų.

Šioje slogioje atmosferoje 2003 metų gruodžio 7 dieną įvyko Valstybės Dūmos rinkimai, kur liberalioji opozicija patyrė triuškinamą pralaimėjimą, o Putino politiniai rėmėjai gavo ne tik absoliučią, bet ir Konstitucijai pakeisti reikalingą daugumą. Politinė situacija šalyje buvo visiškai kontroliuojama, net ESBO stebėtojai, nors ir kritikavo parlamento rinkimus ir vadino juos „nesąžiningais“, turėjo sutikti, kad rinkimų rezultatai maždaug atspindėjo visuomenės nusiteikimą.

Tačiau, kaip parodė tolesni 2004 metų įvykiai, gera pradžia Putinui nebuvo pusė darbo. Po sėkmingų 2003-ųjų 2004 metai Putinui ir jo šalininkams buvo gero-

²¹ Plačiau žr.: Karatnycky A., „Jobs for Boys: Putin's New 'Militocracy'“, *The Wall Street Journal Europe*, 13 June, 2003, p. A 11.

kai sudėtingesni, nepaisant to, kad dėl 2004 metų kovo mėnesį numatytų prezidento rinkimų baigties nebuvo nė mažiausių abejonių ar problemų. Pasirodė, kad vis dėlto, skirtingai negu Rusijos viduje, su NVS šalimis nepavyks taip lengvai susidoroti, nes nei tų šalių visuomenės, nei JAV, nei Europos Sąjunga visai nemanė, jog naujos nepriklausomos valstybės turi būti neliečiamas Rusijos feodas. Intriga užsimezgė, kai Putinui pradėjo nebesisekti.

2. Rusijos santykiai su JAV 2003–2004 metais

Pirmasis Putino pralaimėtas „mūšis“ buvo dėl svarbiausios Kaspijos naftos tranzitui šalies – Gruzijos. Nors galbūt sakyti „pralaimėtas“ būtų per griežtas vertinimas, nes, šiaip ar taip, Rusija neturėjo aiškių nuostatų dėl Gruzijos vidaus politinių procesų. Kai 2003 metų lapkričio 23 dieną daug demonstrantų, pasipiktinusių dėl akivaizdžiai suklastotų parlamento rinkimų rezultatų, įsiveržė į parlamentą ir priverė atsistatydinti senąjį Gruzijos prezidentą Ševarnadzę, Rusija dar bandė įsiterpti prisiekusi tarpininkavimo misiją. Į Gruziją buvo skubiai komandiruotas Rusijos užsienio reikalų ministras Igoris Ivanovas, bet jis jau jokios lemiamos įtakos nebeturėjo. Ševarnadzė atsistatydino, o kitą dieną prezidento pareigas perėmusi parlamento pirmininkė Nino Burdžanadzė vienareikšmiškai pareiškė, kad naujoji Gruzijos valdžia stengsis atkurti šalies teritorijos vientisumą, seks Baltijos valstybių pavyzdžiu, orientuos šalį į Vakarų ir sieks Gruzijos narystės Europos Sąjungoje ir NATO. Savo ruožtu JAV prezidentas Georgas W. Bushas patvirtino, kad visokeriopai remia šiuos Gruzijos siekius. Savo vėlesniuose interviu Vakarų spaudai Ševarnadzė atvirai kaltino Vakarų ir visų pirma JAV, kad būtent jos sukėlė chaosą Gruzijoje ir priverė ją atsistatydinti. Tačiau, kad ir kaip ten būtų, provokarietiškos opozicijos atėjimas į valdžią Gruzijoje buvo tikrai naudingas JAV ir jos strateginiams interesams ir visai neatitiko Rusijos planų. Todėl nenuostabu, kad Rusijos spauda atvirai rašė apie tai, kad Rusijai vis tiek tenka remti Ševarnadzę²².

Dar 2003 metų balandžio mėnesį Georgetowno universiteto Vašingtone Strateginių ir tarptautinių tyrimų centras surengė konferenciją, kuri buvo skirta Irako karo pasekmėms Kaukazo šalims aptarti. Ir ne vienas iš konferencijoje kalbėjusių pranešėjų teigė, kad, pasibaigus Irako karui, kaip tik Kaukazas gali tapti rimtų politinių Rusijos ir JAV varžybų arena²³. Pasirodė, kad jie buvo visiškai teisūs. Tiesą sakant, Putino sprendimas paskelbti NVS šalis savo strateginių interesų zona buvo kiek pavėluotas, nes jis jau reiškė ir savotišką iššūkį JAV, kurios, prasidėjus karui su terorizmu, netgi nebeprieštaraujant tai pačiai Rusijai, 2001 metų lapkričio mėnesį Uzbekistane ir Kirgizijoje įkūrė savo karines aviacijos bazines, o 2002 metų pavasarį, kaip jau buvo minėta, „įkėlė koją“ ir į Gruziją. Gruzija Amerikai, be abejonės, yra svarbi šalis ne tik dėl minėto strateginio naftotiekio projekto, bet ir kaip dar viena, atsarginė, bazė šalia neramaus, bet Amerikai labai svarbaus Artimųjų Rytų regiono.

²² Юсин М., „Ставка на „Лиса“. В грузинском кризисе Россия вынуждена поддерживать Шеварднадзе...“, *Известия*, 19 ноября 2003 г., <http://www.izvestia.ru/politic/article41238>, 2005 03 23.

²³ Žr. plačiau: Радио Свобода, „Война в Ираке и ее влияние на Кавказ“, <http://www.svoboda.org/programs/rtl/2003/rtl.040703.asp>; <http://www.svoboda.org/programs/rtl/2003/rtl.040903.asp>, 2005 02 25.

Kalbant apskritai apie JAV ir Rusijos santykius po šaltojo karo, kaip teigia Jamesas M. Goldgeieris ir Michaelas McFaulas savo išsamioje JAV politikos Rusijos atžvilgiu studijoje „Power and Purpose“, Amerikai visą laiką teko spręsti dilemą – kokių laipsnių ji turėtų toliau tęsti šaltojo karo metais vykdytą galios pusiausvyros ir Rusijos sulaukymo politiką ir imtis naujos misijos padėti Rusijai tapti liberalia, demokratiška rinkos ekonomikos valstybe²⁴. Minėtų autorių nuomone, Amerikos politikos formuotojai Rusijos atžvilgiu po šaltojo karo tarsi suskilo į dvi stovyklas – „režimo pertvarkytojus“ (*regime transformers*) ir „galios pusiausvyros palaikytojus“ (*power balancers*). Pirmieji sakė: kadangi Rusija jau nebėra karinė grėsmė Amerikai, ir demokratijos tarpusavyje nekariauja – reikia padėti jai kuo greičiau tapti klestinčia demokratine valstybe. Reikia skatinti investicijas, įtraukti ją į tarptautines institucijas – tokias kaip Pasaulio prekybos organizacija, padėti jai plėtoti demokratines institucijas šalies viduje. Ir tuomet bus visai nesvarbu, kiek Rusija turės branduolinių galvučių, taip, kaip nesvarbu, kiek tokių ginklų šiandien turi Jungtinė Karalystė.

Tuo tarpu „galios pusiausvyros palaikytojai“ oponavo šiam požiūriui ir sakė, kad JAV neturi realių galimybių daryti esminę įtaką Rusijos vidaus politikai, todėl Amerikos pagrindinis interesas visų pirma būtų išnaudoti laikiną Rusijos susilpnėjimą ir sukurti tokią galios pusiausvyros ir tarptautinio saugumo sistemą, kuri būtų palanki Amerikai. Kraštutinė šio požiūrio pozicija – tai siekis toliau silpninti Rusiją iki galutinio jos suirimo ir susiskaidymo į atskiras suverenas valstybes²⁵.

Kaip visada ir nutinka tokiais atvejais, išsiskyrus kraštutines nuomones, reali vyriausybės politika tampa vienokiu arba kitokiu tų dviejų kraštutinumų kompromisu. Ir iš tikrųjų, pastarųjų metų JAV užsienio politikoje, kuriai vadovauja prezidentas Bushas, nepaisant kai kurių esminių pokyčių kituose politikos baruose, Rusijos atžvilgiu mes vėl galime stebėti tarsi nuolatinį bandymą palaikyti pusiausvyrą tarp šių dviejų kraštutinumų. Tam tikru momentu „viršų“ ima „galios pusiausvyros palaikytojai“, bet ilgainiui jų viršenybę keičia „režimo pertvarkytojai“.

Atrodo, kad 2003 metais po Irako karo JAV politikoje Rusijos atžvilgiu labiau vyravo „galios pusiausvyros palaikytojų“ nuomonė, pasak kurių, nėra prasmės kištis ir kritikuoti Rusijos vidaus politikos procesų, nes jų vis tiek neįmanoma paveikti. Todėl viešuose pranešimuose apie 2003 metais įvykusius Busho ir Putino sutikimus Sankt Peterburge (birželį) ir Camp Davide (rugsėį) buvo teigiama, kad lyderiai diskutavo tikrai bendrais rūpimais klausimais (terorizmas, Iranas, Irakas), tačiau Bushas ar kiti JAV administracijos pareigūnai, nepaisydami, kad įtakingiausi Amerikos dienraščiai negailestingai pliekė Putino vidaus politiką, viešai nekritikavo Putino nei dėl Čečėnijos, nei dėl demokratijos suvaržymų. Tuo tarpu padėtis NVS šalyse jeigu ir buvo svarstoma, tai apie ją viešai kalbama nebuvo. Tačiau akivaizdu, kad šioje srityje JAV ir Rusijos pozicijos buvo beveik priešiškos. Čia savo vaidmenį suvaidino „galios pusiausvyros palaikytojai“, kuriems Gruzija atrodė didelis laimėjimas.

Bet permainos Gruzijoje buvo tikrai JAV laimėtas geopolitinis mūšis, bet jokių būdu dar ne galutinė geopolitinė pergalė. Nepaisydama Tbilisyje susiformavusios provakarietiškos valdžios, Rusija išsaugojo ir iki šiol išlaiko gausybę įtakos Gruzijai

²⁴ Žr.: Goldgeier F. M., McFaul M., *Power and Purpose. U.S. Policy towards Russia after the Cold War*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2003. p. 3.

²⁵ Plačiau žr.: Goldgeier F. M., McFaul M., p. 1–17, (24 išnaša).

instrumentų. Ji bet kada gali sustabdyti naftos ir dujų tiekimą šiai šaliai, dar labiau sugriežtinti vizų režimą Gruzijos piliečiams, kurie važiuoja į Rusiją uždarbiauti. Rusija taip pat kontroliuoja du separatistinius Gruzijos regionus – Abchaziją ir Pietų Osetiją. Pagaliau Gruzijoje vis dar lieka dvi karinės bazės, kurių Rusija artimiausiu metu neketina panaikinti.

Kad šis geopolitinis „žaidimas“ dar tik prasideda, liudija ir kitas, nors ir ne toks reikšmingas, JAV ir Rusijos susidūrimas dėl Moldovos. Mat 2003 metų lapkričio 24 dieną planuotas Kremliaus parengto memorandumo dėl Moldovos federalizavimo pasirašymas, dalyvaujant Rusijos prezidentui Putinui, sužluggo. Moldovos prezidentas Vladimiras Voroninas dėl opozicijos spaudimo bei tarptautinio nepritarimo netikėtai pakeitė nuomonę ir pareiškė, kad memorandumo nepasirašys. ESBO užsienio reikalų ministrų konferencijoje Maastrichte 2003 metų gruodžio 1–2 dienomis savo kalboje JAV valstybės sekretorius Colinas L. Powellas griežtai kritikavo Rusiją dėl to, kad ji nesilaiko įsipareigojimų išvesti kariuomenę iš Moldovos ir baigti derybas dėl kariuomenės išvedimo iš Gruzijos²⁶. Rusija, norėdama išvengti nepalankios sau rezoliucijos, turėjo griebtis kraštutinės priemonės ir vetuoti sprendimą, nes niekas daugiau jos pozicijos nepalaikė.

Bet netrukus po šių susidūrimų galios „pusiausvyros palaikymo stiliumi“, buvo galima stebėti ir kitos grupės, t. y. „režimo pertvarkytojų“, nuostatų įtakos JAV administracijai apraiškas. JAV pagaliau ryžosi ir viešai Rusijos vidaus politikos procesų kritikai. Rusijos valdžia, siekdama kontroliuoti rinkimų kampanijos eigą, vis labiau riboja žodžio laisvę bei apsisprendė galutinai sužlugdyti stambiausią naftos bendrovę „Jukos“, todėl JAV spauda ir įvairios interesų grupės sustiprino spaudimą Bushui, kad jis imtųsi viešai kritikuoti Putino vidaus politiką ir demokratijos suvaržymus²⁷. Galiausiai ji savo tikslą pasiekė.

2004 metų sausio pabaigoje JAV valstybės sekretorius Powellas po naujai išrinkto Gruzijos prezidento Michailo Saakašvilio inauguracijos Tbilisyje užsuko derybų ir į Maskvą. Vizito metu Rusijos laikraštyje „Izvestija“ buvo paskelbtas didelį rezonansą sukėlus Powello straipsnis, kuriame jis ne tik diplomatiškai apžvelgė Rusijos ir JAV santykius, bet ir pakankamai griežtai kritikavo Rusijos valdžią. Štai šis „kritinis“ fragmentas:

<...> mes tiesiog stebimės kai kuriais pastarųjų mėnesių įvykiais Rusijos vidaus ir užsienio politikos srityse.

Mums atrodo, kad Rusijos demokratinė sistema dar nesurado tam tikros pusiausvyros tarp vykdomosios, įstatymų leidžiamosios ir teisminės valdžios šakų. Politinė valdžia dar nėra visiškai prižiūriama prie teisės normų. Tokie esminiai pilietinės visuomenės aspektai, kaip visuomenės informavimo priemonių laisvė ir politinių partijų raida, dar neįgijo stabilaus ir nepriklausomo pobūdžio.

Mums kelia susirūpinimą ir kai kurie Rusijos vidaus politikos Čėčėnijoje aspektai, o taip pat jos politika anksčiau SSRS priklausiusių kaimynų atžvilgiu. Mes pripažįstame Rusijos teritorijos vientisumo neliečiamumą ir jos natūralų interesą su ja besiribojančioms šalims. Tačiau lygiai taip pat mes pripažįstame Rusijos kaimynų suverenitetą ir neliečiamumą bei jų teisę į taiką ir pagarbą santykiuose su tais, su kuriais jie turi bendras sienas<...>²⁸.

²⁶ „Editorial: A Stand on Russia“, *The Washington Post*, December 4, 2003, p. A34, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A33557-2003Dec3¬Found=true>, 2005 03 04.

²⁷ Plačiau žr.: Slevin P., Baler P., „Bush Changing Views on Putin. Administration That Hailed Russian Leader Alters Course“, *The Washington Post*, December 14, 2003, p. A26, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A62533-2003Dec13¬Found=true>, 2005 03 04.

²⁸ Пауэлл К., „Партнерские отношения: работа продолжается“, *Известия*, 26 января 2004 г., <http://www.izvestia.ru/world/article43464>, 2005 03 05.

Kaip matome, Powello straipsnyje išskirti du pagrindiniai probleminiai punktai – Rusijos demokratijos problemos ir Rusijos elgsena posovietinėje erdvėje. Šie du probleminiai mazgai ir buvo pagrindiniai JAV ir Rusijos santykių ir nesutarimų leitmotyvai 2004 metais.

Tiesa, reikia pažymėti, kad apkritai 2004 metais JAV ir Rusijos santykiai plėtojosi labiau iš inercijos negu dėl kokių nors naujų politinių impulsų. 2004 metai buvo rinkimų metai, todėl tiek Putinui, tiek Bushui labiau rūpėjo vidaus, o ne užsienio politika. Pirmasis iš dviejų prezidentų rinkimų barjerą 2004 metų kovo 14 dieną turėjo peržengti Putinas. O Busho lemtingoji diena pagal Amerikos įstatymus turėjo būti lapkričio 2-oji, t.y. pirmasis lapkričio antradienis po pirmojo pirmadienio. Bet skyrėsi ne tik rinkimų datos, bet ir pats rinkimų pobūdis. Jeigu JAV iš anksto niekas rinkimų rezultatų nežinojo ir Busho laukė varginanti rinkimų kampanija, tai Rusijoje pagrindinė problema buvo tikrai užtikrinti konkurencijos Putinui regimybę, nes vienu metu netgi buvo kilęs pavojus, jog opozicijos atstovai susitars ir visi, protestuodami prieš valdžios daromas kliūtis jų rinkimų kampanijai, tiesiog atšauks savo kandidatūras, palikdami ne visai estetiškai atrodantį pasirinkimą iš vieno kandidato.

3. Rusijos santykiai su ES 2003–2004 metais

Dėl prezidento rinkimų baigties Rusijoje abejonių nekilo nei stebėtojams, nei pagrindiniam kandidatui, todėl pasaulis turėjo progą išvysti dar vieną rusiškosios demokratijos grimasą. Putinas nusprendė net nebegaisti belaukdamas rinkimų dienos ir jau vasario pabaigoje pasinaudojo savo konstitucine teise atleisti vyriausybę ir suformuoti naują. Tačiau įdomus buvo jo pasirinkimas. Naujuoju Rusijos premjeru buvo paskirtas Rusijos atstovas Europos Sąjungoje Michailas Fradkovas. Be visų kitų dalykų, šis paskyrimas, žinoma, galėjo reikšti ir tai, kad santykiams su Europos Sąjunga Rusija teiks vis didesnę reikšmę, kas, tiesą sakant, buvo irgi ganėtinai naujas posūkis Rusijos politikoje.

Ilgą laiką nuo pat diplomatinių ryšių užmezgimo pradžios Rusijos ir Europos Sąjungos santykiai buvo gana formalūs. Nepaisydama, kad pagal 1997 metais įsigaliojusią Rusijos ir ES partnerystės ir bendradarbiavimo sutartį du kartus per metus vykdavo Rusijos ir ES „viršūnių“, t.y. Rusijos prezidento ir ES pirmininkaujančios valstybės vadovo bei Europos Komisijos pirmininko, susitikimai, Rusijos valdžia ir pats Putinas asmeniškai daug didesnę reikšmę teikė dvišaliams santykiams su svarbiausiomis ES valstybėmis – Jungtine Karalyste, Prancūzija, Vokietija, o taip pat ir Italija, nors, kaip atrodo, pastaroji buvo tuo labiau suinteresuota negu pati Rusija.

2003 metų Irako karas gerokai atšaldė iki tol puikius Vladimiro Putino ir Tonio Blairo santykius, tačiau dar labiau suartino pirmąjį su Jacquesu Chiracu ir Gerhardu Schröderiu. 2003 metų birželio mėnesį Putinas atvyko į Jungtinę Karalystę (JK) su valstybiniu vizitu. Tai turėjo tapti išskirtiniu įvykiu, nes paskutinis toks Rusijos valstybės vadovo vizitas vyko tikrai 1874 metais, kai Angliją aplankė caras Aleksandras II. Tiesa, kadangi valstybiniai vizitai yra labiau ceremoniniai, tai ir

pakvietimai į juos derinami kartais netgi prieš dvejus metus. Kai Blairas kvietė Putiną, jis, matyt, matė jį kaip reformatorių ir žmogų, su kuriuo galima dirbti. Tačiau, kai atėjo vizito laikas, daug kas pasikeitė. Santykiai gerokai atšalo dėl Irako karo, o kai Blairas 2003 m. balandžio mėnesį apsilankė Maskvoje, norėdamas atnaujinti santykius, Putinas per spaudos konferenciją jį netgi viešai kritikavo, klausdamas, kur Sadamas ir jo branduoliniai ginklai. Nors politiniu požiūriu Jungtinė Karalystė ir Rusija 2003 metais buvo atitolusios viena nuo kitos, tačiau, kad ir kaip keista, JK tapo didžiausia užsienio investuotoja Rusijoje, kadangi jos naftos bendrovė BP sėkmingai susijungė su Rusijos naftos bendrove TNK.

Nors ir įvyko politinis suartėjimas, Rusijos santykiai su Prancūzija ir toliau liko komplikuoti, nes prekybos klausimais, kurie priklauso Europos Sąjungos kompetencijai, Prancūzija visada buvo tų ES valstybių pusėje, kurios pasisakydavo už nepalankią Rusijai, labiau protekcionistinę ES prekybos politiką ir Rusijos stojimo į Pasaulio prekybos organizaciją apsunkinimą²⁹. Tačiau šie prieštaravimai netrūkdė plėstis politiniam ir netgi kariniam bendradarbiavimui bei rengti bendras karines pratybas. 2003 metų liepą Prancūzijos užsienio reikalų ir gynybos ministrų vizito Maskvoje metu Rusijos ir Prancūzijos laivynai drauge manevravo prie Norvegijos krantų, o Prancūzijos ir Rusijos naikintuvai dalyvavo bendrose pratybose Lipecke ir Baltarusijoje³⁰.

Tačiau ypatingu išskirtinumu 2003–2004 metais pasižymėjo Rusijos ir Vokietijos, taip pat asmeniniai Putino ir Schröderio santykiai. Žinoma, svarbų vaidmenį suvaidino ir tai, kad Putinas laisvai kalba vokiškai, bet dar svarbesni tapo Vokietijos energetikos bendrovių, ypač dujų, interesai Rusijoje. Rusija, Schröderio ir daugelio vokiečių verslininkų požiūriu, yra tokia svarbi, kad gerus santykius su jos valdžia reikia išlaikyti bet kokia kaina. Pasak dienraščio „Junge Welt“, tiekimai iš Rusijos patenkina 31 proc. Vokietijos dujų ir 29 proc. naftos reikmių³¹. Ir reikia pažymėti, kad Schröderis šio priesako laikėsi labai nuosekliai, nepaisydamas nei vis labiau ryškėjančių autoritarizmo ir imperializmo tendencijų Rusijos politikos raidoje, nei nuolatinės Vokietijos opozicijos bei spaudos viešos kritikos³², kurios bangos kildavo praktiškai prieš kiekvieną Putino ir Schröderio susitikimą. Schröderis niekada nėra sau leidęs viešai kritikuoti Putino, o jų susitikimų darbotvarkės „karalienė“ visada buvo energetika. Pavyzdžiui, 2003 metų spalio mėnesį Rusijos ir Vokietijos tarpvyriausybinių konsultacijų, kurios vyko Jekaterinburge, metu buvo nemažai diskutuojama apie grandiozinį dujotiekio iš Rusijos į Vokietiją Baltijos jūros dugnu projektą. Arba štai prieš susitinkant Putinui ir Schröderiui Vokietijos ir Rusijos ekonominiai-

²⁹ Jack A., „Paris and Moscow close but affair may not be long-term“, *Financial Times*, 5 April, 2003, p. 6.

³⁰ Borowiec A., „France downplays jet swap with Russia“, *The Washington Times*, 21 July, 2003, <http://www.washtimes.com/world/20030714-092731-6790r.htm>, 2005 03 23.

³¹ Elsässer J., „Kein Rapallo. Russisch-deutscher Gipfel in Jekaterinburg“ *Junge Welt*, 09.10.2003, http://www.jungewelt.de/public_php/drucken_popup.php?num=6&djahr=2003&dmontag=10-09,2005_03_23.

³² Žr.: „Scharfe Kritik an Schröders Politik gegenüber Putin. Opposition wirft Kanzler“ Doppelmoral „vor“, *Welt am Sonntag*, 14. Dezember 2003, <http://www.wams.de/data/2003/12/14/210691.html> 2005 03 23.

me forume 2004 m. liepą kritikos banga Vokietijoje buvo ypač griežta, nes autoritarizmas Rusijoje vis stiprėjo ir laikraščiai dažnai kartojo tą patį argumentą, kad asmeniniai kanclerio santykiai su Putinu, aišku, yra geras dalykas, bet būtų geriau, jog, iškilus problemoms, vokiečių bendrovės galėtų pasikliauti ne kanclerio ryšiais, o galiojančiais Rusijos įstatymais, teisėtvarkos sistema ir nešališkais teismais³³.

Apskritai neįtikėtina bičiuliški Putino ir Schröderio santykiai yra išskirtinis fenomenas, nes prieštaravimų tarp Vokietijos ir Rusijos, panašiai kaip tarp Prancūzijos ir Rusijos, yra ganėtinai daug. Rusija nerėmė Vokietijos ir Prancūzijos Irako klausimu nuosekliai iki galo. 2003 metų spalio mėnesį Putinas interviu „New York Times“ sakė, kad Rusija nesikiša į JAV ir Europos ginčus. Tai – ne jos reikalas³⁴. Rusija neskubėjo ratifikuoti Kioto protokolo³⁵, kurį labai rėmė Vokietija. Galų gale netgi pačioje Vokietijos vyriausybėje ne visi buvo tokio bičiuliavimosi šalininkai. Pavyzdžiui, kanclerio pavaduotojas ir užsienio reikalų ministras Joschka Fischeris Rusijos atžvilgiu visada buvo daug rezervuotesnis ir kritiškesnis. 2004 metų pradžioje, savo vizito Rusijoje metu aplankęs Kaliningradą ir Maskvą, jis, kiek leidžia diplomatijos taisyklės, buvo pakankamai kritiškas³⁶.

Tačiau, kad ir kokie būtų nuosirdūs ir draugiški Putino ir svarbiausių ES valstybių lyderių santykiai, vis dėlto to pradėjo nebeįvykti, kai Rusijos ryšiai su Europos Sąjunga darėsi vis labiau įvairesni ir tuo pat metu svarbesni. Todėl ir Rusijos valdžios požiūris į Europos Sąjungą pradėjo keistis³⁷. Tą ypač aiškiai buvo galima pastebėti jau 2002 metais, kai įvyko pirmas konkretus Rusijos susidūrimas su Europos Sąjunga, kaip visuma, dėl tranzito į Kaliningradą³⁸. Tuomet ES valstybės – Prancūzija, Ispanija, Italija ir Graikija, būdamos labiau suinteresuotos gerais santykiais su Rusija, negu tokių būsimų ES valstybių kaip Lietuva, interesų apsauga, bandė blo-

³³ Žr., pavyzdžiui: „Leitartikel: Peinlicher Persilschein für Putin“, *Financial Times Deutschland*, 09 07 2004, <http://www.ftd.de/pw/in/1089192463628.html?nv=op%20> 2004 07 11.

³⁴ Путин В., „Интервью американской газете „Нью-Йорк Таймс“, 4 октября 2003 года, Ново-Огарево“, *Президент России. Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2003/10/53439.shtml>, 2005 03 23.

³⁵ Kioto protokolas – tai tarptautinė sutartis, pagal kurią turėtų būti ribojamas anglies dvideginio išmetimas į atmosferą. Kad ji įsigaliotų, reikia, jog ją pasirašytų valstybės, kurių bendras išmetamų dujų kiekis apimtų 55 proc. visų į aplinką patenkančių teršalų. Tačiau protokolas nustato apribojimus pirmiausia industrinėms valstybėms, o kitos nėra jo suvaržytos, nes būdamos besivystančios jos teršia mažiau. Pagaliau protokolas numato ir galimybę šalims parduoti viena kitai savo „teršimo kvotas“. Po to, kai šį protokolą atsisakė ratifikuoti JAV, teigdama, kad tai trukdys ekonomikai augti, jo įsigaliojimo galimybė priklausė tikrai nuo Rusijos sprendimo. Rusija tą protokolą galėjo be jokių nuostolių ratifikuoti, nes teršimo lygis po SSRS žlugimo ir pramonės nuosmukio buvo gerokai mažesnis, negu numatyta pagal limitus, jai netgi atsivertų galimybė parduoti savo kvotas kitoms šalims. Todėl 2003 metais Rusija, pareiškus, kad iš principo protokolą ratifikuos, tuo pat metu ji iš karto pradėjo derybas dėl to, kad ratifikavimas būtų suderintas su Europos ir Japonijos įsipareigojimu pirkti Rusijos „teršimo kvotas“.

³⁶ Žr., pavyzdžiui: Donath K. H., „Eine Kaltfront zwischen Berlin und Moskau“, *Die Tageszeitung*, 14. Feb 2004, <http://www.taz.de/pt/2004/02/14/a0116.nf/textdruck>, 2005 03 23, arba Champion M., „Europe May Face Divisions Over Russia“, *The Wall Street Journal Europe*, 18 February 2004, p. A3.

³⁷ Plačiau žr.: Šleivyte J., „Rusijos vienijimasis su Europa: euroatlantinės darbotvarkės įgyvendinimas?“ *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2004, p. 156–158.

³⁸ BNS, „V. Landsbergis Rusijos veiksmuose įžvelgia bandymus suskaldyti ES vienybę“, 2002 m. rugsėjo 30 d. Plačiau taip pat žr.: Sirutavičius V., Toločkienė I., „Rusijos Federacijos Kaliningrado srities strateginė reikšmė“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2003, p. 184–198.

kuoti Europos Komisijos parengtus pasiūlymus dėl Kaliningrado tranzito. Buvo norima suteikti daugiau lengvatų Rusijai Lietuvos sąskaita, nes, patenkinus Rusijos reikalavimus, Lietuva nebebūtų galėjusi patekti į Šengeno sutarties erdvę. Tačiau šie veiksmai nesulaukė kitų ES valstybių pritarimo. Kompromisas vis dėlto buvo pasiektas nepažeidžiant Europos Komisijos siūlomų principų.

Europos Sąjunga, kaip visuma, Rusijai yra svarbi visų pirma dėl to, kad jos kompetencijai priklauso ES šalių užsienio prekybos klausimai. Šiaip ar taip, bet dar iki ES plėtros net 37 proc. Rusijos eksporto keliavo būtent į ES, o jai išsiplėtus – daugiau kaip 50 proc. Europos Sąjunga yra pagrindinė svarbiausios Rusijos prekės – energetinių išteklių – realizavimo rinka. 53 proc. Rusijos naftos ir 63 proc. Rusijos dujų eksporto tenka ES, ir visa tai patenkina apie 20 proc. Europos Sąjungos reiki- mių³⁹. Todėl nuo bendros ES pozicijos priklauso ir Rusijos derybų dėl narystės Pa- saulio prekybos organizacijoje perspektyvos.

Antra, Rusijos padidėjusio dėmesio Europos Sąjungai priežastis yra jos geog- rafinis priartėjimas. Po 2004 metų ES plėtros Rusija ribojasi netgi su penkiomis ES šalimis. Geografinis artumas sukuria ne tik intensyvios prekybos prielaidas, bet ir aktualina saugumo problematiką, visais jos aspektais nuo didžiosios politikos iki kultūrinių mainų ir piliečių kontaktų. Sienų kontrolė, regioniniai konfliktai, kova su organizuotu nusikalstamumu tampa bendrais interesais, kurių vėlgi dauguma pri- klauso ES kompetencijai. Juolab reikia atsižvelgti ir į tai, kad ES šalys, nors jų nuomo- nės dėl Irako karo ir skiriasi, nusiteikusios ir toliau plėtoti ES bendrą saugumo politiką. 2003 metų vasarą ES įgaliotinis užsienio ir saugumo politikai Javieras Sola- na pirmą kartą ES istorijoje parengė Europos Sąjungos saugumo strategiją, kuriai ES valstybės vieningai pritarė⁴⁰.

Todėl 2003 metus galima laikyti Rusijos bandymo kokybiškai naujai plėtoti santykius su ES pradžia. 2003 metų gegužę Sankt Peterburge vykusiamе eiliniame (jau vienuoliktame) Rusijos ir ES viršūnių susitikime iš principo buvo pritarta Rusi- jos iniciatyvai ES ir Rusijos santykius pakelti į kitą kokybinį lygmenį. Priimtoje deklaracijoje teigiama, kad Rusija ir ES palapsniui pagal dabar galiojantį Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimą kurs keturias bendras erdves – ekonominę; lais- vės, saugumo ir teisingumo; mokslo ir švietimo; išorinio saugumo. Deklaracijoje taip pat kalbama apie didesnę ES ir Rusijos santykių institucionalizaciją bei vizų režimo palengvinimą tolesnėje ateityje⁴¹.

Taigi Sankt Peterburge buvo priimta daug žadanti deklaracija bei pasakyta nemažai sveikinimų ir tostų⁴², tačiau, kaip parodė tolesnė įvykių eiga, iš esmės tai

³⁹ „Economic and Trade“ in *The European Commission's Delegation to Russia*, http://www.delrus.cec.eu.int/en/p_216.htm, 2005 03 23.

⁴⁰ Žr.: „A secure Europe in a better world. European Security Strategy“, Document proposed by Javier Solana and adopted by the Heads of State and Government at the European Council in Brussels on 12 December 2003, <http://www.iss-eu.org/solana/solanae.pdf>, 2005 03 23.

⁴¹ EU-Russia Summit, *Joint Statement*, St. Petersburg, 31 May, 2003, http://www.delrus.cec.eu.int/en/p_234.htm, 2005 03 18.

⁴² Žinomiausia iš visų tapo tuomečio Europos Komisijos pirmininko Romano Prodi (Prodi) pasakyta sparnuota frazė, kad Europos Sąjunga ir Rusija yra taip pat neišskiriamos, kaip neišskiriamai yra „ikrai ir vodka“ (*the EU and Russia were bound together like „caviar and vodka“*). Žr.: Dempsey J., Jack A., „Holding operation' rewards Putin for pro-western stance ahead of elections“, *Financial Times*, June 2, 2003, p. 8.

buvo tikrai gražių ketinimų rinkinys. Nei Europos Sąjunga, nei pati Rusija nebuvo pasirodę šios taisyklės įgyvendinti artimiausiu metu. Dvyliktasis Rusijos ir ES viršūnių susitikimas, kuris vyko 2003 metų lapkričio 6 dieną Romoje, iš esmės nieko nepakeitė po Sankt Peterburgo susitikimo susiklosčiusios padėties. Turint omenyje, kad keituri erdvių formavimo projektai turi labiau simbolinę nei realią vertę, susitikime buvo svarstomi tik gana konkretūs ir tuo pat metu palyginti smulkūs projektai. Kaip buvo teigiama prieš susitikimą išplatintame Europos Komisijos pranešime spaudai, susitikimas paskatins dialogą dėl energetikos, jame bus svarstomos Rusijos perspektyvos įstoti į Pasaulio prekybos organizaciją, pritaria Europos ir Rusijos VRM bendradarbiavimo sutarčiai, diskutuojama bevizio režimo nustatymo tarp Rusijos ir ES perspektyvos klausimais ir t.t.⁴³

Tuo pat metu reikia pažymėti, kad šis Romos susitikimas iš pat pradžių kėlė didesnę stebėtojų susidomėjimą. Tuomet Europoje dėl demonstratyvaus naftos bendrovės „Jukos“ vadovo Chodorkovskio arešto dar nebuvo nurimusios aistros ir diskusijos apie tai, kur link suka Rusija. Ir iš tikrųjų, Romos susitikimas tam tikra prasme beveik „nenuvylė“ sensacijų mėgėjų ir pateikė keletą savotiškų netikėtumų, susijusių su prorusiško lobizmo pačios Europos Sąjungos viduje apraiškomis. Kai žurnalistai Putino paklausė apie teisės viršenybę jo šalyje ir kaip tai dera su „Jukos“ skandalu bei padėtimi Čečėnijoje, įsiterpęs Italijos premjeras Silvio Berlusconi iš esmės pritarė oficialiai Kremliaus laikysenai ir apkaltino Europos žiniasklaidą ne-teisingos informacijos apie Chodorkovskio areštą ir Čečėnijos konfliktą skleidimu.

Tai, kad Berlusconi dar netgi uoliau nei Vokietijos kancleris Schröderis visą laiką stengėsi susibičiulianti su Putinu, jau nieko nestebino, tačiau šį kartą Italijos premjeras atstovavo ne tik Italijai, bet visai ES. Todėl, kai per baigiamąją viršūnių susitikimo spaudos konferenciją jis nusprendė imtis Putino advokato vaidmens, jam teko susilaukti griežtos reakcijos. Ši Berlusconi laikysena mažų mažiausiai sukėlė kitų ES šalių ir kandidačių nuostabą, jeigu ne pasipiktinimą. Kitą dieną netgi Europos Komisija ryžosi beprecedenčiam žingsniui ir paskelbė pareiškimą, kad ES pirmininkaujanti šalis premjero Berlusconi komentarai ne visais aspektais sutampa su ES valstybių pozicija⁴⁴. O Vokietijos spauda tiesiog atvirai tyčiojosi iš Berlusconi ir ragino izoliuoti šį „politinį kvailį iš Romos (*Indem sie den Polit-Narren von Rom isoliert*)“⁴⁵. Galiausiai Europos Sąjungos Taryba, aptardama ES ir Rusijos viršūnių susitikimo rezultatus, įvertino juos nepatenkinamai dėl to, kad juose neatsispindi Čečėnijos problema⁴⁶. Nors reikėtų pažymėti, kad oficialiuose ES informacijos šaltiniuose ir dokumentuose prastas Italijos pirmininkavimas nebuvo kaip nors užfiksuotas.

⁴³ Žr.: European Commission, „EU-Russia Summit (Rome, 6 November 2003)“, Brussels, 04 November 2003 in *The European Commission's Delegation to Russia*, http://www.delrus.cec.eu.int/en/p_399.htm, 2005 03 23.

⁴⁴ BBC News World Edition, „EU dismay at Berlusconi comments“, 6 November 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3248995.stm>, 2005 03 23.

⁴⁵ Winter M., „Keine Komplizenschaft“, *Frankfurter Rundschau*, 8 November, 2003; taip pat žiūrėti tariamą Berlusconi laišką Putinui, kuriame pirmasis guodžiasi pastarajam dėl gautos iš Europos Komisijos ir kitų ES valstybių pylos: „Zwei dicke Freude“, *Die Welt*, 2003, n. 47, <http://zeus.zeit.de/text/2003/47/Berlusconi>, 2005 03 23.

⁴⁶ von Büchner G., „EU geht auf größere Distanz zu Russlands Führung“, *Berliner Zeitung*, 18 November 2003, S. 6.

Berlusconi „pokštai“ kiek pritemdė kitą svarbų Romos susitikimo aspektą, kad tai buvo jau paskutinis tokio lygio susitikimas, kai Europos Sąjungą sudarė dar tik penkiolika valstybių. Kitą kartą Putinui jau teko kalbėtis ne su penkiolikos, bet su dvidešimt penkių valstybių interesams atstovaujančiais ES vadovais. Kaip tik pastaroji problema atsidūrė ES ir Rusijos santykių darbotvarkės viršuje 2004 metų pradžioje. Pasirengimo darbus pradėjo ir Europos Komisija, ir Rusijos valdžia. Europos Komisijos nuomone, ES ir Rusijos partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimas, kuris nustato ir tarpusavio prekybos sąlygas, turėtų būti automatiškai išplėstas ir pritaikytas naujoms stojančioms šalims. Tuo metu Rusija pateikė Europos Komisijai 14 punktų sąrašą reikalavimų, kuriuos patenkinus Rusija sutiktų išplėsti 1997 metų Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartį, kad ji galėtų dar dešimčiai valstybių, kurios tampa ES narėmis nuo 2004 m. gegužės 1 d. Rusija pareikalavo, kad ES per metus kompensuotų maždaug 150 milijonų eurų nuostolius, kuriuos ji, tikėtina, patirs dėl to, kad nuo gegužės 1 d. nustos galioti ankstesni prekybos susitarimai su stojančiomis į ES šalimis. Tarp tų 14 punktų taip pat buvo bevizio režimo įvedimo klausimas, nes į kai kurias būsimas ES nares rusai iki tol galėjo keliauti be vizų (pvz., į Kiprą), bei skundžiamasi nepatenkinama rusų mažumų padėtimi Latvijoje ir Estijoje.

Tačiau Europos Komisija Rusijos spaudimui nepasidavė ir savo ruožtu ES Tarybai ir Europos Parlamentui pateikė 17 puslapių neišspręstų ES ir Rusijos santykių problemų aprašymą⁴⁷. Tarp tų punktų buvo minimi demokratijos, žmogaus teisių, teisės viršenybės principų pažeidimai, nepasirašytos valstybinės sienos sutartys su Latvija ir Estija, vidaus energetikos sektoriaus subsidijavimas, delsimas ratifikuoti Kioto protokolą ir pripažinti laivybos ir atominės energetikos saugumo standartus, nepagrįstas Europos aviakompanijų, kurių lėktuvai skraido tranzitu per Rusijos teritoriją, apmokestinimas.

Todėl ne be pagrindo pasaulio spauda jau pradėjo rašyti apie tai, kad ES ir Rusijos santykiuose pastebimi krizės požymiai, kad dėl santykių su Rusija didėja prieštaravimai pačioje Europos Sąjungoje ir kad Rusija netgi svarsto Europos energetinės blokados galimybę⁴⁸, kurią ką tik, vasario mėnesį, išbandė ant savo broliškosios Baltarusijos kailio. Tiesa, tai Rusija padarė ne tam, kad diktatorių Lukašenką priverstų atkurti savo šalyje demokratiją, o tam, kad parodytų jam, kas yra tikrasis padėties šeimininkas, ir kartu pasiųstų vertingą signalą visai Europai. Tačiau derybos 2004 metų balandžio pabaigoje Europos Komisijos pirmininko Romano Prodi ir kitų septynių komisarų vizito Maskvoje metu už uždarų durų galiausiai baigėsi sėkmingai ir šios prielaidos pasirodė gerokai perdėtos. Kompromisas buvo pasiektas susitarus dėl ES paramos Rusijai stojant į Pasaulio prekybos organizaciją, o pastara-

⁴⁷ Žr.: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on relations with Russia (COM(2004) 106 09/02/04), http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/russia/russia_docs/com04_106_en.pdf, 2005 03 23.

⁴⁸ Žr.: Ridderbusch K., „Beziehungen zwischen Moskau und EU sind angespannt“, *Die Welt*, 14. Februar 2004, <http://www.welt.de/data/2004/02/14/237316.html>, 2005 03 23; „Russland: Beziehungen zur EU immer angespannt“, *Die Presse*, 18. Februar 2004, http://www.diepresse.com/textversion_article.aspx?id=405533, 2005 03 23; Champion M., „Europe May Face Divisions Over Russia“, *The Wall Street Journal Europe*, 18 February, 2004, p. A3; Dorner J., „Die EU ist Putins Dauerproblem“, *Bremer Nachrichten*, 4. März, 2004.

jai išpareigojant ratifikuoti Kioto protokolą ir palaiapsniui pradėti liberalizuoti vidaus energetinių išteklių rinką. Visi šie sprendimai buvo patvirtinti eiliniame oficialiame Rusijos ir ES viršūnių susitikime Maskvoje 2004 metų gegužės 21 dieną.

Kokias gi išvadas galima iš viso epizodo padaryti? Visų pirma tai, kad ES ir Rusijos santykiai kol kas nepasizymėjo strateginiu gilumu. Tai, kas buvo deklaruojama Sankt Peterburge, numatant keturių erdvių kūrimą ir bevizį režimą, ir toliau lieka tolimos ateities perspektyvos, nes tai, kas tikrai buvo sprendžiama, iš esmės daugiau susiję su prekyba, transportu, aplinkosauga, finansais ir kitais vadinamosios „mažosios politikos“ (*low politics*) klausimais. Tačiau „didžiosios politikos“ (*high politics*) ir vertybių lygmeniu egzistuojantys skirtumai tebelieka labai dideli. Ir tuos skirtumus, matyt, lemia ne tik nuomonių skirtumai, bet ir iš principo skirtingos ES ir Rusijos kaip tarptautinės politikos veikėjų prigimtis.

Europos Sąjunga – tai unikalus, modernus valstybių susivienijimas, kuris yra grindžiamas ne tik ir gal ne tiek pragmatiniais interesais, kiek bendromis vertybėmis. Europos Sąjungai, sakysim, skirtingai negu JAV, yra daug sunkiau „nepastebėti“ demokratinių procedūrų ir teisės viršenybės pažeidimų Rusijoje, nutylėti ir nereaguoti į nuolat Europą pasiekiančius liudijimus apie apgailėtiną žmogaus teisių padėtį Čečėnijoje. Todėl ir bendradarbiavimo pavidalai su ES nepriklausančiomis valstybėmis labai priklauso nuo to, kiek ir koku laipsniu tas partneris yra linkęs pripažinti bendrą vertybinį pagrindą.

Bet, kita vertus, Europos Sąjunga nėra vien tiktai vertybes ginantis veikėjas. Tuo pat metu ji gali būti ir labai „kietas“ riešutas derantis dėl konkrečių klausimų, kurie priklauso jos kompetencijai. Todėl Rusijos raginimas parengti konkretų veiksmų planą dėl bevizio režimo įvedimo labai greitai susidūrė su Briuselio kategorišku pasipriešinimu, kuris buvo motyvuojamas tuo, kad Rusija neatitinka daugybės kriterijų (pradedant sienų apsauga ir baigiant nesudarytomis readmisijos sutartimis), kurie yra taikomi šalims, norinčioms turėti bevizį režimą su ES.

Kitas konkretus pavyzdys – prekybiniai santykiai ir bendra ekonominė erdvė. Europos Sąjungoje bendrosios ekonominės erdvės samprata nėra užsienio politikos sritis, bet apima visa tai, kas susiję su rinkos funkcionavimo reguliavimu. Tačiau ką reikštų Bendroji ekonominė erdvė ar kitos minėtos erdvės Rusija atveju, lieka visai neaišku nes, Rusijos požiūriu, santykiai su ES yra ne ekonominės, bet būtent užsienio politikos klausimas. Prezidentas Putinas yra pareiškęs, kad Rusija į ES stoti neketina⁴⁹. Vadinasi, savaime suprantama, kad Rusija ES galiojančių normų ir neketina perkelti į savo sistemą. Atitinkamai materialus, o ne deklaratyvus Rusijos ir ES suartėjimas yra sunkiai įsivaizduojamas.

Todėl, nepaisant skambių frazių ir daug žadančių deklaracijų, Rusijos santykiai su ES 2003–2004 metais iš esmės liko gana siauru, bet labiau pragmatiškų dalykų sferoje. Nors ES nenuilstamai ragino Rusiją taisyti padėtį Čečėnijoje žmogaus teisių srityje, laikytis įstatymų reguliuojant verslo įmonių veiklą, taip pat ratifikuoti Kioto protokolą, kas leistų įsigalioti naujam tarptautiniam aplinkosaugos režimui, o Rusija tuo tarpu, be jau minėtų keturių erdvių ir vizų režimo palengvinimo, siekė suderėti su ES jos palaikymą stojant į Pasaulio prekybos organizaciją bei išsikvoti kitokių papildomų nuolaidų, susijusių su 2004 metų ES plėtra Vidurio ir Rytų Europoje.

⁴⁹ Žr.: Путин В., (34 išnaša).

Todėl galima daryti prielaidą, kad Rusija, valstybė ne tik su neužgesusiomis, bet ir akivaizdžiai atsinaujinusiomis imperinėmis ambicijomis, glaudesnę sąsają su Europos Sąjunga įsivaizdavo visų pirma ne kaip bendromis vertybėmis ir taisyklėmis paremtos erdvės kūrimą, bet tiktai kaip ypatingų privilegijų ir išimčių santykiuose su ES įgijimą. Kartu tai būtų ne tik svarbus Putino valdymo sėkmės demonstravimas Rusijos rinkėjams, bet ir pakankamai svarus argumentas bei motyvas kitoms NVS valstybėms (visų pirma Ukrainai) telktis aplink Rusiją, kuri tampa savotiškais vartais, tiltu ir tarpininku tarp jų ir Europos, tarp jų ir pasaulio!

„Į Europą – drauge su Rusija!“ – tokia iš esmės buvo ir pagrindinė jau anksčiau minėtos ir 2003 metų rugsėjo 19 dieną pasirašytos Bendrosios ekonominės erdvės, į kurią įeina keturios didžiausios NVS šalys, koncepcijos idėja. Tačiau, kaip žinome, šis Putino projektas didžiąsias problemas. Jeigu Vidurinei Azijai ir Kazachstanui tokia sankloda gal ir būtų patraukli, bet geografiškai arčiau Europos Sąjungos esančiosioms Ukrainai, Baltarusijai ar Moldovai, taip pat ir pačiai Europos Sąjungai – labai abejotina. Nors gal Vakarų Europos valstybėms – Prancūzijai ar Vokietijai – labiau patiktų turėti reikalų tiktai su Maskva, tačiau vargu ar tam pritartų kitos ES valstybės, galų gale tai prieštarautų pačios ES prigimčiai.

Štai šį prieštaravimą negailestingai išryškino du svarbiausi kritiški antrosios 2004 metų pusės įvykiai. Tai 2004 m. rugsėjo mėnesio Beslano įkaitų tragedija, kuri tapo pretekstu Putinui suduoti dar vieną smūgį Rusijos demokratijos raidai, ir 2004 metų pabaigoje Ukrainoje kilusi „oranžinė revoliucija“, kuri kiek netikėtai vėl bendrų vertybių pagrindu suvienijo dėl Irako karo gerokai susipriešinusias JAV ir Vakarų Europą bei dar aiškiau pademonstravo tą vertybinę prarają, kuri, nepaisant nieko, ir toliau tebeegzistuoja tarp Vakarų ir Rusijos.

Vietoje pabaigos. Vertybinė praraja

Tarptautinis Beslano moksleivių žūties rezonansas buvo dvilypis. Viena vertus, pasaulis smerkė teroristų žiaurumą ir reiškė užuojautą aukų artimiesiems. Antra vertus, visuotinė nusistebėjimą kėlė Rusijos tarnybų neprofesionalumas ir bejėgiškumas bei valdžios institucijų abejingumas žmogaus gyvybei. Rusija labai kategoriškai ir su didžiuliu pasipiktinimu atmetė ES tuomet pirmininkavusių Nyderlandų užsienio reikalų ministro Bernardo Boto pareikštą pageidavimą išgirsti paaiškinimą, kodėl įkaitų vadavimo operacija pareikalavo tiek daug aukų⁵⁰. Bet dar didesnę nesupratimo bangą pasaulyje sukėlė visai neadekvatus problemai prezidento Putino politinis atsakas į tik ką įvykdytą teroro aktą. Putinas pareiškė, kad siautėjantis terorizmas reikalauja stiprinti valstybę, todėl dabar svarbiausia – panaikinti... tiesioginius gubernatorių rinkimus. Pagal naują tvarką dabar gubernatorius Kremliaus teikimu rinks Federacijos subjektų tarybos⁵¹.

⁵⁰ Lobjakas A., „Russia: Beslan Hostage Tragedy Leads to Spat with EU“, RFE/RL, September 6, 2004, <http://www.rferl.org/featuresarticle/2004/09/6ea40e08-57e6-4d7c-98d7-65360c989f8d.html>, 20054 03 20.

⁵¹ Žr. plačiau: Путин В., „Выступление на расширенном заседании Правительства с участием глав субъектов Российской Федерации, 13 сентября 2004 года, Москва, Дом Правительства России“, *Президент России. Официальный сайт*, http://www.president.kremlin.ru/appears/2004/09/13/1514_type63374type63378type82634_76651.shtml 2005 03 30.

Taigi Putinas ne tik kategoriškai atmetė iš visų pusių sklindančius raginimus pradėti ieškoti politinių kruvino Čečėnijos konflikto sureguliuavimo priemonių, bet, visuotinei Rusijos opozicijos ir tarptautinės bendrijos nuostabai, pareiškė, jog tam, kad ateityje galima būtų apsisaugoti nuo teroro aktų, įgyvendins tolesnes šalies valdymą labiau centralizuojančias reformas. Kitaip tariant, Beslano siaubas tapo dar vienu pretekstu stiprinti ir taip jau didelę Kremliaus galią. Putinas žengė dar vieną žingsnį autoritarizmo link. Todėl nenuostabu, kad Rusijos demokratijos problema, kurią iki tol buvo vengiama liesti JAV ir Rusijos aukščiausiojo lygio susitikimuose, pakliuvo pagaliau į darbotvarkę. 2004 m. lapkričio 20 d. pirmame po JAV prezidento rinkimų Putino ir Busho susitikime, kuris vyko Čilėje, Azijos ir Ramiojo vandenyno šalių susitikimo kuluaruose, JAV prezidentas domėjosi, kaip reikia suprasti Rusijos valdžios vykdomą centralizacijos reformą. Pasak naujienų agentūrų pranešimų, Putinas pateikė Bushui „ilgą ir išsamų, istorijos faktais pagrįstą paaiškinimą, kad Rusijos istorinės tradicijos reikalauja taikyti jai ribotos demokratijos formą“, bet užtikrino jį, kad šis sprendimas neturėtų būti traktuojamas kaip Rusijos grįžimas į totalitarizmą⁵².

Putino referencija, susijusi su Rusijos istorija, nėra naujas dalykas diskutuojant apie Rusiją ir ją analizuojant, tačiau, reikia pažymėti, kad tai naujas dalykas būtent Putino „repertuare“. Ankstesniuose Putino pareiškimuose ir politikoje Rusijos civilizacinis išskirtinumas niekada nebuvo akcentuojamas. Priešingai, jeigu perskaitysime jau šio straipsnio pradžioje minėtą programinį 2003 metų Putino metinį pranešimą Valstybės Dūmai, pastebėsime, kad ten jokių užuominų apie Rusijos išskirtinumą nėra. Atvirksčiai – pagrindinis akcentas skiriamas Rusijos pastangoms sugrąžinti šalį į geriamų valstybių bendriją, „į civilizaciją“. Tačiau nuo demokratijos tolstanti politinės valdžios elgsenos logika, valdžios koncentracija vienos rankose, kitamanių persekiojimas verčia griebtis nors ir ne originalių, bet jau išbandytų triukų. Tačiau, kaip pastebėjo Santjago susitikimą komentavęs austrų dienraščio „Der Standard“ apžvalgininkas, nors Vakaruose irgi daugelis mano, kad Rusiją galima valdyti tikrai tvirta ranka, „bet tuo pat metu daugeliui, ypač jaunimui, pasisakančiam už tikrą demokratiją, tai – karti patirtis. Bet tai, kad Putino tezė yra farsas, matoma labai aiškiai Ukrainoje. Šiame istoriniame rusų tautos centre per nedaugelį nepriklausomybės metų atsidaro pilietinės visuomenės užuomazgų. Daug tai prisidėjo prie to, kad praėjusį sekmadienį per prezidento rinkimus Ukrainos piliečiai iškelė tikrą alternatyvą egzistuojančiai sistemai, nors ir buvo bandoma falsifikuoti rezultatus. Rusijos kultūriniai sluoksniai taip pat puikiai žino, kokios demokratijos jie nori“⁵³.

Iš tikrųjų, kaip parodė įvykiai, Beslano krizė buvo tikrai preliudija problemų, kurias vis aštriau Europos Sąjungai ir JAV kėlė Putino politika. Metų pabaigoje į tarptautinių naujienų suvestinių priekį daug kam Amerikoje ir Europoje netikėtai įsiveržė Ukrainos problema. Nors, tiesą sakant, tą buvo galima prognozuoti jau 2004 metų vasarą, kai prasidėjo pasirengimas spalio 31 dieną turėjusiems įvykti prezidento rinkimams. Mat tuose rinkimuose sprendėsi – nei daugiau, nei mažiau! – Ukrai-

⁵² Lateline News, „Bush tells Putin of concerns about Russia“, Santiago, November 20, 2004, <http://dailynews.muzi.com/ll/english/1336553.shtml> 2005 03 20.

⁵³ Kirchengast J., „Die passende Demokratie. Auch im russischen Kulturkreis wissen die Menschen, welche Art von Demokratie sie wollen“, *Der Standard*, 21 November, 2004, <http://derstandard.at/?url=/?id=1865865>, 2005 03 20.

nos geopolitinės orientacijos klausimas, kuris negalėjo būti nesvarbus Europai ir Amerikai. Nepaisant to, tiek JAV, tiek ES (tiesa, dėl skirtingų priežasčių) buvo gana abejingos. Nors Amerika Ukrainos nepriklausomybę visada laikė savo strateginiu prioritetu šiame regione, bet dabar ji buvo užsiėmusi Irako problema, o pastaraisiais metais Ukrainos valdžios ir konkrečiai prezidento Kučmos santykiai su Amerika buvo labai pašliję. Europos Sąjunga vėlgi buvo ką tik išsiplėtusi ir artimiausiu metu didesnės plėtros planų nepuoselėjo. Ukrainos, Moldovos ir Baltarusijos atžvilgiu buvo planuojama plėtoti specialią kaimynystės, bet ne narystės politiką.

Prezidentas Putinas, pastebėjęs, kad jo pagrindiniai geopolitiniai konkurentai yra pasyvūs, nusprendė savo šanso nepraleisti. Jeigu pažvelgtume į Putino 2004 metų darbotvarkę nuo jo išrinkimo antrajai kadencijai kovo mėnesį, iš karto kristų į akis, kad jis didžiulę savo darbo laiko skyrė ne kam kitam, o Ukrainai. Nors per tą laiką Putinas nemanė, kad reikėtų apsilankyti nors vienoje iš Vidurio ir Rytų Europos valstybių, bet, kiek pavyko susikaupti, per 2004 metus su Ukrainos prezidentu Kučma jis buvo susitikęs netgi 10 kartų, iš kurių netgi 6 buvo Putino darbo vizitai į Ukrainą. Ko gero, šis skaičius turėtų patekti į Guinnesso rekordų knygą, jeigu joje tikrai yra vedama valstybių vadovų susitikimų intensyvumo apskaita.

Savaime suprantama, pagrindinis nuolatinių derybų rūpestis buvo kuo greičiau įkvėpti gyvybę Bendrosios ekonominės erdvės projektui, kad jo neištiktų anksčiau NVS planuotų iniciatyvų likimas. Na, o antroje metų pusėje, artėjant Kučmos kadencijos pabaigai, reikėjo padėti užtikrinti valdžios perimamumą, kad ekonominė integracija su Rusija būtų toliau be kliūčių tęsiama.

Taigi, atrodo, kas priklausė nuo Putino, buvo padaryta. Pasak Carnegie fondo eksperto Anderso Åslundo, rinkimų kampanijai remti iš Rusijos verslo įmonių buvo surinkta 300 milijonų JAV dolerių⁵⁴. Putinas taip pat atsiuntė savo patarėjų ir politinių technologų brigadą, pagaliau ir jis pats (!) du kartus rinkimų kampanijos metu lankėsi Ukrainoje ir agitavo už savo favoritą Viktorą Janukovičių. Galiausiai, dar netgi nespėjus paskelbti oficialių rinkimų rezultatų, Putinas paskubėjo rinkimų „laimėtoją“ pasveikinti su pergale.

Putino skubėjimą galima suprasti. Šį kartą jis, kaip niekad, buvo arti savo išsvajoto tikslo – vėl po Rusijos sparnu suburti buvusias sovietines respublikas. Ir šios galimybės Putinas jokiu būdu nenorėjo praleisti. Tačiau staiga iškilo nenumatytų kliūčių. ESBO stebėtojai užfiksavo ir paviešino daug valdžios piktnaudžiavimo ir balsavimo rezultatų klastojimo faktų, kurie išprovokavo masinius protestus. Tūkstantinės demonstrantų minios, susirinkusios Kijeve, Nepriklausomybės aikštėje, užblokavo valstybės institucijų pastatus ir paralyžiavo vyriausybės darbą. Tai jau buvo revoliucija. Valdžiai beliko arba griebtis jėgos, arba pradėti derybas su demonstrantams vadovaujančios opozicijos lyderiais.

Apsispręsti turėjo ir Vakarų šalys. Jos turėjo arba pasakyti, kad pripažįsta rinkimų rezultatus ir sveikina Putino favoritą, arba pareikšti, jog remia naujų rinkimų reikalaujančius demonstrantus. Rusija, savaime suprantama, vienareikšmiškai signalizavo, jog palaiko „laimėjusį“ kandidatą ir užsienio nuomonė čia neturi vaidin-

⁵⁴ Åslund A., „Democracy in Retreat in Russia. Testimony before the U.S. Senate, Committee on Foreign Relations“, Carnegie Endowment for International Peace, <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=16550>, 2003 03 20.

ti jokio vaidmens. Tačiau šį kartą Putino signalai nebuvo veiksmingi. Lapkričio 24 dieną JAV valstybės sekretorius Powellas pareiškė, kad JAV nepripažįsta rinkimų rezultatų ir ragina surengti naujus sąžiningus rinkimus⁵⁵.

Europai apsispręsti buvo sunkiau. Kai kilo Ukrainos krizė, pasak Rusijos užsienio politikos eksperto Alexandero Rahr, paaiškėjo, kad pagrindinės ES šalys per pastaruosius metus beveik visiškai nesidomėjo Ukraina ir joje vykstančiais procesais. Visą savo dėmesį jos buvo sutelkusios į Rusiją⁵⁶. Todėl krizė Ukrainoje Berlynui ir kitoms Vakarų Europos sostinėms buvo ir netikėtumas, ir galvos skausmas, su kuriuo jos nežinojo ką daryti. Tačiau šį kartą ir ištikimieji Putino draugai Chiracas ir Schröderis neturėjo kaip padaryti jam nuolaidų. Demokratijos ir sąžiningų rinkimų principų pažeidimai buvo pernelyg akivaizdūs. Štai ką pasakė Putino gerbėjas Schröderis: „Esu tvirtai įsitikinęs, kad labiausiai Rusijos prezidentas trokšta demokratijos ir siekia jos visų pirma dėl savo įsitikinimų. Bet tai nereiškia, kad mes negalime... kritikuoti to, kas vyksta Ukrainoje“⁵⁷.

Tad Ukrainos krizė paradoksaliai būdu vėl viską sustatė į savo vietas. Paaiškėjo, kad Rusijoje, nepaisant išaugusios jos energetinių išteklių paklausos ir ekonominio atsigavimo, neišvartinta demokratija, o jos užsienio politika ir toliau orientuota į siaurai suprantamos politinės įtakos ir komercinės naudos užtikrinimą. Visa tai kol kas nieko bendra neturi su universaliais Vakaruose pripažįstamomis vertybėmis – demokratija, tautų apsisprendimu, laisvais rinkimais, žmogaus teisėmis. Be to, Vakaruose JAV ir pagrindinės ES valstybės (Vokietija ir Prancūzija), kurios 2003 metų pradžioje buvo tapusios aršiomis oponentėmis ir politiškai išsiskyrė dėl Irako karo, dabar vėl pastebėjo, jog jas tebevienija tos pačios vertybės, kad ir kaip vienas kito nemėgtų jų lyderiai.

Taigi, jeigu pažvelgsime į 2003–2004 metų laikotarpį retrospektyviai, galima drąsiai tvirtinti, kad per tą laiką Vakarų pasaulio politika padarė tikrą *salto mortale* nuo priešpriešos dėl Irako iki solidarumo dėl Ukrainos. O kokią reikšmę tai turėjo Rusijai, Ukrainai ir visam mažesniųjų valstybių Vidurio ir Rytų Europos regionui, liudija faktas, kad su Europos Sąjungos mandatu veikusioms Lenkijai ir Lietuvai pavyko sėkmingai įgyvendinti tarpininkavimo tarp konfrontuojančių Ukrainos politinių jėgų misiją ir padėti šiai šaliai išvengti pilietinio konflikto. Galiausiai ir Putinas 2004 metų lapkričio 25 dieną Hagoje vykusiame ES ir Rusijos viršūnių susitikime turėjo trauktis ir pripažinti, kad jeigu jau iškilo ginčai dėl rinkimų teisėtumo – jie turėtų būti sprendžiami teisme⁵⁸. Ir, kaip žinome, teismo sprendimas buvo panaikinti suklastotų rinkimų rezultatus.

Pasaulio spauda ir politikos analitikai Ukrainos epizodą įvertino vienareikšmiškai, ne tik kaip politinį Rusijos ir asmeniškai Putino pralaimėjimą, bet ir kaip

⁵⁵ CNN.com., „Powell: ‘Fraud and abuse’ in Ukraine vote“, November 25, 2004, <http://www.cnn.com/2004/US/11/24/powell.ukraine/> 2005 03 20.

⁵⁶ Klein B., „Die EU hat sich um die Ukraine einfach nicht gekümmert Interview mit dem Russlandexperten Alexander Rahr“, *Deutschlandfunk Interview*, 24 11 2004, http://www.dradio.de/dlf/sendungen/interview_dlf/324487/, 2005 03 05.

⁵⁷ CNN.com., „World pressures Ukraine on poll“, November 25, 2004, <http://www.cnn.com/2004/WORLD/europe/11/24/ukraine.reax/index.html>, 2005 03 21.

⁵⁸ Maksymiuk J., „Avoiding a new Cold War over Ukraine“, *RFE/RL Belarus and Ukraine Report*, 1 December 2004, Vol. 6, No. 44, <http://www.rferl.org/reports/pbureport/2004/12/44-011204.asp>, 2005 03 23.

stebėtiną politinio nekompetentingumo pavyzdį⁵⁹. Tačiau, kad ir kaip ten būtų, dabar įdomiausias klausimas yra, kokių laipsniu Ukrainos krizė ir jos sprendimas taip, kaip to pageidavo dauguma ukrainiečių ir kuris atitiko pagrindines Vakarų vertybes, paveiks tolesnę šios politinės scenos veikėjų elgesį. Ar JAV ir ES didžiųjų valstybių politinis suartėjimas tęsis ir toliau? Ar Rusija ir toliau dreifuos tolyn nuo civilizuoto pasaulio ir praraja tarp vertybių toliau gilės?

Kol kas tai, ką galėjome stebėti 2004 metų pabaigoje, neatrodo, kad teiktų didelių vilčių. 2004 metų gruodžio 7 dieną įvykęs eilinis ESBO užsienio reikalų ministrų susitikimas Sofijoje baigėsi JAV ir Rusijos užsienio reikalų ministrų viešai išsakytais abipusiais priekaištais. Sergejus Lavrovas teigė, kad ESBO rinkimų stebėjimą pavertė politinės kovos įrankiu ir taiko dvigubus standartus: vienus – rinkimams Vakaruose, kitus – posovietinėse šalyse. Tačiau Powellas atmetė šiuos priekaištus, kaip visiškai nepagrįstus, ir savo ruožtu kritikavo Rusiją už tai, kad ji nesilaiko prisiimtų įsipareigojimų išvesti savo kariuomenę iš Moldovos ir Gruzijos⁶⁰. Taigi, kaip rašė tuomet Vakarų spauda, vėl padvelkė šaltojo karo vėjelis. Panaši nuotaika vyravo ir jau straipsnio pradžioje minėtoje grandiozinėje Putino spaudos konferencijoje. Ar tai sąmoningas Rusijos pasirinkimas, ar tik politinė inercija, parodys netolima ateitis.

⁵⁹ Žr.: Corvin J. A., „Who lost Ukraine?“, *RFE/RL Russian Political Weekly*, 12 January 2005, Vol. 5, No. 2. <http://www.rferl.org/reports/rpw/2005/01/2-120105.asp>, 2005 03 23.

⁶⁰ Žr.: Kessler, G., „Powell, Russian Clash on Ukraine“, Role of Observers Called ‘Political Manipulation’”, *The Washington Post*, December 8, 2004, p. A13, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A42522-2004Dec7.html>, 2005 03 21.